

İSLAM GELENEĞİNDE DİNLERARASI İLİŞKİLER VE DİYALOG ZEMİNİ:

HZ. PEYGAMBER'İN EHL-İ KİTAP'LA YÜZLEŞMESİ

Doç.Dr.Osman GÜNER

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/TÜRKİYE

Abstract

INTER-RELIGIOUS AFFAIRS AND THE BASIS OF DIALOGUE IN ISLAMIC TRADITION THE CONFRONTING OF MUHAMMAD WITH THE AHL AL-KİTAB: This paper focuses on how the relationship between Muslims and the People of Book (Ahl al-Kitab) had developed in early Islamic tradition after Prophet Muhammad encountered them in order to discover the basis of this relation and the message which modern Muslims can get from this relation. Prophet Muhammad had encountered them in his own historical context in such a way that occasionally he approved their some attitudes while disapproving their some other attitudes which yielded finally intellectual, economical and military conflicts between Muslims and the People of Book. Nevertheless it is obvious that Prophet Muhammad had taken Qur'anic view of human rights, justice, honor, morality, and virtue into consideration in every occasion and never disregarded these universal values which are indispensable for the future of humanity.

Key words: Prophet Muhammad, Ahl al-Kitab, Inter-religious Affairs, Dialogue, Tolerance

Giriş

Peygamberlerin risalet serüveni, ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem (a.s.) ile başlayıp Hz. Muhammed (a.s.) ile son bulmuştur. Bu süre zarfında çok sayıda peygamber, aldıkları mukaddes görevleri en güzel şekilde yerine getirmeye çalışmışlardır. Onlar, Allah'a kulluk etmek üzere yaratılan insanoğluna¹, gerek Rabb'ine karşı görevleri, gerekse diğer insanlar ve kainatla olan ilişkileri konusunda aydınlatıcı mesajlar getirmişlerdir. Bu mesajların öncelikli muhatabı olan peygamberler silsilesinin nihai halkası konumundaki Hz. Muhammed (a.s.) ve diğer bütün peygamberler, Allah katında '*bir*' ve '*aynı*' olan dini yani '*İslam dinini*' insanlığa tebliğ etmişlerdir.² Dolayısıyla temelde bütün peygamberlerin getirmiş olduğu ana prensipler de aynı olmuştur. Nitekim Peygamber (a.s.) da "*peygamberler, tıpkı anaları aynı babaları bir kardeşler (gibi)dirler; dinleri ise aynıdır*"³ buyurmak suretiyle bu gerçeğe işaret etmiştir.

Kur'an'a göre, insanlık tarihi kadar '*eski ve köklü*' bir dinin '*yeni tebliğcisi*' olarak gönderilen⁴ Allah'ın son Elçisi'nin (a.s.) misyonu son derece açıktır: O'nun görevi, kendisinden önce gönderilen elçilere indirilen vahiyleri onaylamak, zamanla uğramış oldukları tahrif ve bozulmalardan arındırmak, Allah katında '*bir ve aynı olan bu dini*' tamamlayıp olgunlaştırmak, geçmiş toplumların yüklenmiş oldukları ağır yükümlülükleri

¹ Zâriyat, 51/56.

² Âl-i İmrân, 3/19, 67; Bakara, 2/131-133; Nisâ, 4/125 vd...

³ Buhârî, Enbiyâ, 48 (IV/142); Müslim, Fedâil, 143-5 (II/1832); İbn Kesir, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, II/63. Hadislerde geçen bu tarz ifadeler için ayrıca bk. Buhârî, Menâkıb, 18 (IV/162-3); Tirmizî, Emsâl, 2 (V/147); Menâkıb, 1 (V/586).

⁴ Ahkâf, 46/9: "De ki: "Ben turedi bir peygamber değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sâdece bana vahyedilene uyarım ve ben apaçık bir uyarıcıyım."

kaldırmak ve alemlere barış ve rahmet elçisi olmaktadır.⁵ Zira Peygamber (a.s.) Kur'an'ın önceki peygamberlere işaret etmeye başladığı ilk dönemlerden itibaren, bu yönde mesajlar almaya başlamış ve daha Kur'an, Mekke'de nâzil olan surelerin birinde, *"İbrahim ve Mûsa'nın sahifeleri"*nden bahsederken⁶, bir diğerinde de bunlarda yer alan prensiplerden övgüyle söz etmektedir: *"..Yoksa kendisine haber verilmedi mi, Mûsa'nın sahifelerinde ve çok vefalı İbrahim'in sahifelerinde bulunan şu gerçeklerden?: Hiç bir günahkar, başkasının günah yükünü yüklenmez. İnsana çalışmasından başka bir şey yoktur..."*⁷

Kur'an'daki bu ayetler, Kitab-ı Mukaddes'te bunlarla örtüşen ifadeler⁸ ve ayrıca aynı coğrafyada birlikte yaşama tecrübesi, Hz. Peygamber'in Ehl-i Kitap diye bilinen toplumlarla yakınlaşmasının önemli amillerindendir. Esasen Ehl-i Kitap'ın, İslam'ın sosyal ve kültürel hayatında diğerlerinden daha fazla yer işgal ediyor olması, bu vakıadan kaynaklanmaktadır. Bu girişten sonra şunu söyleyebiliriz ki, biz bu makalemizde, Hz. Peygamber ile Ehl-i Kitap arasındaki ilişkilere dair bazı sorulara cevaplar bulmayı amaçlıyoruz: Peygamber (a.s.) Ehl-i Kitap'la hangi ortamda ve nasıl bir ilişki ağı içerisinde karşılaştı? Resûlü Ekrem'in (a.s.) öncelikle insana bakışında hangi insanî değerler rol oynamıştı? Yaşanan tarihsel tecrübeye, genelde Gayr-i Müslimler özelde ise Ehl-i Kitap'a karşı takınılan tavırda olmazsa olmaz hangi temel ilkeler öncelenmişti? Ayrıca Peygamber (a.s.), genel olarak uluslar arası ilişkilerde nasıl bir yol ve yöntem izlemişti? İşte bu gibi sorular bu makalenin içeriğini belirleyen hususlar olmaktadır.

A) Hz.Peygamber'in Ehli Kitap'la Buluşması: Tarihî Bir Bakış

Hiç şüphesiz Hz. Peygamber'in Ehl-i Kitap'la ilişkileri, yalnızca nazarî planda kalmamış, bilakis aynı veya komşu coğrafyalarda birlikte yaşamaları dolayısıyla amelî olarak da gelişmiş ve zamanla daha da yoğun bir ilişki kontaklı olmuştur. Nitekim İslam'ın doğduğu yıllarda Yahudiler, Yarımada'nın Medine, Hayber, Teyma ve Vâdi'l-Kurâ gibi şehirleriyle Yemen, Bahreyn ve Umman gibi bölgelerinde yerleşik durumdaydılar. Kaynaklarda, Mekke'de olmasa da Medine'de şehir nüfusunun hemen hemen yarıya yakınının Yahudi olduğu, kabileler halinde yaşadıkları, *Beytü'l-Midrâs* (Bilim Evi) adı verilen bir eğitim ve yargı müessesesine sahip oldukları ve ayrıca her bir kabilenin şehirde yaşayan Araplarla anlaşmalı oldukları belirtilmektedir.⁹ Ancak bazı kaynaklar, Mekke'de de Yahudilerin yaşadığına işaret etmektedir ki, sözelimi Kabe'nin yapımı sırasında temelinde bulunduğu iddia edilen Süryanice bir yazıyı, o sırada Mekke'de bulunan bir Yahudi'nin okuduğu rivayet edilmektedir.¹⁰ Bu gibi rivayetlerden anlaşılacağı üzere, Yahudiler Mekke'ye daha çok ticarî maksatla gelirler ve bu esnada Kureys'in putlarına da-saygı göstermek suretiyle ilişkilerinin devamlılığını sağlamak isterlerdi.¹¹

Arap Yarımada'sındaki Hristiyanlara gelince, onlar, Habeşistan, Yemen ve Suriye gibi komşu ülkelerde ve özellikle de Necran'da önemli bir nüfus yoğunluğuna sahiptiler. Necran Hristiyanları, İslam'dan önce Yahudi kralı Zû Nuvas'ın Yemen'de hakimiyeti ele geçirdiği

⁵ Bk. Bakara, 2/75, 101, 286; Al-i İmrân, 3/81; Nisâ, 4/46; Mâide, 5/3, 13, 41; Saf, 61/6; Enbiyâ, 21/104.

⁶ A'lâ, 87/19.

⁷ Necm, 53/33-39.

⁸ Bk. Kitabı Mukaddes, Çıkış, 20. bâbtaki on emir.

⁹ Bk. Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/552, 570-571.

¹⁰ İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, s.86. Ayrıca bir başka rivayete göre, Mekke'de Abdumuttalib'in himayesinde Edniye adında bir Yahudi şehir pazarında ticâret yaparken, Harb b.Ümeyye Yahudi'yi çekemeyip Kureys'ten Âmir b. Abdilmenâf'ı tahrik ederek öldürtmüştü. Abdumuttalib de, Harb b.Ümeyye'den maktulün diyetini zorla alıp sahipleri olan Yahudilere vermişti. Bk. Belâzuri, *Kitâbu'l-Cümel min Ensâbi'l-Esrâf*, I/81.

¹¹ Yaşar Çelikkol, *İslam Öncesi Mekke*, s.183-184.

dönemde bir müddet oldukça zor şartlar altında yaşamışlar, kral onlara karşı büyük bir zulüm uygulamış, derin ateş çukurları açtırarak canlı canlı bu insanları yaktırmıştı - ki, bu olayın acıklı hatırası Kur'an'da bile dile getirilmektedir.¹² - Necran'da yaşayan bu insanlar, Hz. Peygamber dönemine kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.¹³ Kaynaklar, Mekke'deki Hristiyan nüfusun Yahudilere göre oldukça farklı bir konumda olduklarına ve Kureys kabilesi içerisinde bile Hristiyanların bulunduğu işaret ederler.¹⁴ Ancak Kureys Hristiyanlarının toplumda etkin bir dinî faaliyetlerine rastlanmadığı gibi, sırf Hristiyan oldukları için toplumdaki dışlanmış da değillerdi. Sayıları az da olsa, Kureys'ten Hristiyanlığı seçenler arasında, Osman b. Huveyris, Varaka b.Nevfel, Şeybe b.Rebia gibi isimler kaynaklarda zikredilmektedir.¹⁵ Medine'de ise, hicretten önce Ebû Âmir adında bir Hristiyan râhibin yaşadığı, Peygamber'in Medine'ye hicretiyle birlikte, Mekke'ye yerleştiği ve kendisinin fiilen Uhud savaşına katıldığı nakledilmektedir.¹⁶

Bilindiği gibi, Hz. Peygamber, kendisine peygamberlik verildikten sonra ilk kez Mekke'de bazı Hristiyanlarla karşılaşmış ve hatta vahyin ilk günlerinde eşi Hz. Hatice'nin yönlendirmesiyle, İbranice bildiği ve İncil'i Arap harfleriyle yazabildiği ifade edilen Varaka b. Nevfel ile görüşmüştü. Varaka şair, hatip ve ilim sahibi biriydi. Hz. Hatice, ona Peygamber'in (a.s.) durumunu arz etmiş, o da, onun son peygamber, kendisine gelenin de Nâmus-u Ekber (Melek Cebrail) olduğunu söylemişti.¹⁷ Hz.Peygamber'in Mekke'de yaşayan ve köle statüsünde bulunan bazı Hristiyan şahıslarla ferdi ilişkilerinin olması da muhtemeldir. Zira kaynaklarda Peygamber (a.s.)'la birlikte bu bölgede yaşadığı belirtilen kimi Hristiyanların isimlerinden bahsedilmekte ve Kur'an'da da bu ilişkiye işaret eden bazı ayetler bulunmaktadır.¹⁸

Hz. Peygamberin risaletten sonra Ehl-i Kitap'la gerçekleştirdiği ilk tarihî buluşma, Habeşistan'daki Hristiyanlarla olmuştur. Peygamber (a.s.), 609 yılında Mekke'de tebliğ

¹² Bk.Burûc, 85/3-7: "Şâhitlik edene ve şâhitlik edilene andolsun ki, (mü'minleri yakmak için) henek kazıp (içinde) alevli ateş yakanlar lanetlenmiştir. O vakit, ateşin etrafında oturmuş, mü'minlere yaptıklarını seyrediyorlardı."

¹³ Bk. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/618.

¹⁴ İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, II/491.

¹⁵ Çelikkol, *İslam Öncesi Mekke*, s.185.

¹⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/617-618.

¹⁷ *Buhârî*, *Bed'ü'l-Vahy*, 3 (I/3-4); *Enbiyâ*, 23 (IV/124); *Tefsîr*, sûre 96 (VI/88); *Ta'birü'r-Rü'yâ*, I (VIII/67-8); *Müslim*, *Yman*, 252 (I/139-42); *Tirmizî*, *Rü'yâ*, 1 (IV/540-1); *Ahmed b.Hanbel*, I/312; VI/223, 233. Hz.Peygamber'in Varaka ile görüşmesi müsteşriklerin de oldukça dikkatini çekmiştir. Meşhur müsteşrik M. Watt, Hz.Muhammed (a.s.)'ın Varaka ile daha erken bir devirde sıkı bir alış-veriş içinde olduğunu, hatta 'Alâk sûresindeki "O (insana) kalemle öğretti; insana bilmediğini öğretti" şeklindeki ayetlerin, daha önceki vahiylerle işaret ettiğini belirterek bunların Hz.Muhammed'e Varaka'ya olan minnet borcunu hatırlatmış olabileceğini iddia etmiş ve sonra şöyle demiştir: "Daha sonraki İslâmî düşünceler, söz gelimi Hz. Muhammed'e (a.s.) gelen vahyin daha önceki vahiylerle ilişkisi gibi, çoğunlukla Varaka'nın fikirleriyle şekillenmiş olabilir." (Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, s.56) E. Dermenghem de aynı görüştedir. Öyle anlaşılıyor ki, müsteşrikler burada mevcut tarihî verileri aşarak hayali bir takım kurgular üretmişlerdir. Oysa ne bu ne de başka rivayetlerde, bu bilgilerin dışında Varaka'nın Hz.Peygamber'le görüştüğüne ya da Hristiyanlığa veya ilgili kutsal kitaba davet ettiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu rivayetlerde nakledilen şey sadece Varaka'nın, olayı Hz. Peygamber'den öğrenince onun Tevrat ve İncil'de müjdelenen Allah'ın Elçisi olduğunu söylemesinden ibarettir. Buna rağmen müsteşriklerin yaptığı gibi, tarihî ve ilmi verileri gözardı ederek hayali bir takım yorumlara dalmak, bilimsellik ve gerçeklikle bağdaşmayan önyargılı tutumun bir ifadesi olsa gerektir. Bk.Osman Güner, *Resûlullah'ın Ehl-i Kitap'la Münasebetleri*, s.101-102.

¹⁸ *Nahl*, 16/103: "Biz onların "ona bir insan öğretiyor" dediklerini biliyoruz. Hakk'tan saparak kendisine venedikleri adamın dili a'cemî (yabancıdır, açık değildir): bu ise apaçık Arapça bir dildir." *Furkan*, 25/4: "İnkâr edenler: "Bu (Kur'an) yalandan başka bir şey değildir. (Muhammed) onu uydurdu, başka bir topluluk (Yahudiler veya başkaları) da kendisine yardım etti." dediler de kesin bir haksızlığa ve iftiraya vardılar." Bu ayetlerin yorumu ve söz konusu şahısların kimler olduğu hakkında bk. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II/33-4; Süheylî, *er-Ravdu'l-Unuf*, IV/375; Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, V/521; Cârullah ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil*, II/429; Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmî'l-Kur'ân*, X/177; Suyûtî, *Lübâbu'n-Nukûl fi Esbâbi'n-Nuzûl*, I/272.

görevine başladığında, yerli aristokrasiden hiç ummadığı çetin bir muhalefetle karşılaşmıştı. Putperestlerin ilk Müslümanlara reva gördüğü maddî ve manevî baskılar üzerine, inançlarının gereğini daha uygun bir ortamda yaşayabilmek amacıyla, zulmün dokunmadığı başka bir ülkeye hicret etmek tek çare olarak görülmüştü. Bu münasebetle Hz. Peygamber müminlerden, idaresi altındaki insanlara zulmetmeyen ve âdil bir hükümdar olan Necâşi'nin ülkesi Habeşistan'a hicret etmelerini istemişti. Müminler, bunun üzerine bu âdil Hristiyan hükümdarın ülkesine gitmişler ve orada serbestçe yaşama imkanı bulmuşlardı. İslamî kaynaklarda, bu Hristiyan Habeş hükümdarı Necâşi ile Peygamber (a.s.) arasında samimi ve dostane bir ilişkinin geliştiği, karşılıklı mektuplaştıkları ve daha sonra bu hükümdarın Müslüman olduğu kaydedilmektedir.¹⁹ Peygamber'in (a.s.) Hristiyanlarla olan münasebetleri peygamberliğin ilerleyen dönemlerinde daha farklı boyutlarda devam etmiştir. Sözelimi 632 yılında Necran'dan gelen 60 kişilik bir Hristiyan heyet Medine'ye gelmiş, Mescid'de Peygamber'le (a.s.) görüşmüşler ve ibadet vakti geldiğinde Mescid'in bir kenarında doğuya doğru yönelerek ibadetlerini yerine getirmişlerdi. Hamidullah'ın ifadesiyle, "Âl-i İmrân suresinin ilk 89 ayeti, Necranlı Hristiyanlarla Resulullah arasında cereyan etmiş bulunan münakaşaların canlı bir hatırasını muhafaza etmektedir."²⁰

Peygamber'in (a.s.) Yahudilerle olan ilişkileri ise, 622 yılında Medine'ye hicret etmesiyle birlikte başlamıştır. O yıllarda Medine'de aslen Yemenli olan Evs ve Hazrec kabileleriyle, Kaynuka, Nadîr ve Kureyza gibi Yahudi kabileleri birlikte yaşıyorlardı. Yaklaşık onbin civarındaki şehir nüfusunun yarıya yakını (tahminen 4000 civarında)²¹ Yahudi kabileleri teşkil ediyordu. Bu kabilelerden Kaynukalılar ticaret ve kuyumculukla, Nadîrililer tarım ve ziraatla, Kureyzalılar ise dericilikle uğraşmak suretiyle şehrin sosyal ve ekonomik hayatına canlılık kazandırıyorlardı.²² Önceleri şehirde egemenliği ele geçirmek amacıyla kendi aralarında bir çok savaşlar yapmışlar, ancak daha sonra bazıları Evs, bazıları da Hazrec'le anlaşma yapmak suretiyle, her biri bir Arap kabilesiyle anlaşmalı (mevâlî) duruma gelmişlerdi. Bununla birlikte hicretten önce Medine'de şehir devleti denilebilecek siyasî ve idarî bir mekanizma henüz kurulabilmiş değildi.²³ Yahudilerle çok sıkı ilişkiler içerisine giren Medinelî Araplar, dinî yaşantılarında her ne kadar putperestlikten ödün vermeseler de, Yahudi kültürünün etkisiyle Allah, peygamber, vahiy ve şeriat gibi kitâbî dinlerde ortak olan bir çok mefhumu aşına olmuşlardı. Bu durum, Hz. Peygamber'in Mekkeli Araplar arasında yaymaya çalıştığı ilahî mesajın, Medinelîler tarafından daha çabuk ve daha kolay anlaşılmasında önemli bir rol oynamıştır.²⁴

Hz. Peygamber Medine'ye vardığında, şehirdeki toplumsal hayatı belli prensipler çerçevesinde düzene koymak amacıyla önce Muhacirlerle Ensar arasında, daha sonra da Müslümanlarla Yahudiler arasındaki ilişkileri tanzim edecek bir tür şehir devleti nizamnamesini yürürlüğe koymuştur.²⁵ Medine şehir devletinin anayasası olarak kabul edilen bu nizamname, günümüz modern hukuk sistematığı ile karşılaştırıldığında, içerik olarak

¹⁹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/109; Güner, *Resûlullah'ın Ehl-i Kitap'la Münasebetleri*, s.110-4.

²⁰ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/620.

²¹ İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, III/252.

²² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/573-574.

²³ Mehmed Said Hatiboğlu, "*Hoşgörü Açısından Müslümanlar ve Ehl-i Kitap*", *Ululararası Hoşgörü Kongresi Bildirileri*, Antalya, Antalya, s.138.

²⁴ M.S.Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, İstanbul, 1993, I/112; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/162.

²⁵ Merhum Hamidullah ilgili eserinde, "bu anayasa, ilk İslam Devletinin Anayasası olmasından başka, aynı zamanda *yeryüzünde bir Devletin vazettiği ilk yazılı anayasa* olma hususiyetine sahiptir" şeklindeki sözleriyle, bu nizamnamenin dünya hukuk tarihi açısından nedenli önemli bir yere sahip olduğuna işaret etmektedir. Bk. *İslam Peygamberi*, I/189-190.

devletin şekli yapısı, siyasi egemenlik, bireylerin eşitliği ve güvenliği, yasama ve yürütme yetkisi, sosyal sigorta, dış ilişkiler ve anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı gibi temel nitelikleri ihtiva etmektedir. Tamamı 47 maddeden oluşan bu metnin, 24-47. maddeleri doğrudan Yahudilerle ilgilidir.²⁶

Hz. Peygamberin Ehl-i Kitapla yaşadığı tarihi tecrübeleri ve karşılaşma imkanını ana hatlarıyla bu şekilde ortaya koyduktan sonra, bu ilişkiler ağı içerisinde O'nun onlara karşı nasıl bir tavır takındığını, bu ilişkilerin hangi prensipler çerçevesinde şekillendiğini ve günümüz toplumlarına hangi bireysel ve beynelmilel ilkeler kazandırdığını izaha geçebiliriz.

B) Hz. Peygambere Özgü Tavrı ve Yaklaşımları

Peygamber (a.s.), Allah'ın kendisini insanlara bir rehber ve kılavuz olarak görevlendirdiği ilk günlerinden itibaren büyük bir sorumluluk ve ağır bir yükümlülük altına girdiğinin farkına varmıştı.²⁷ Bununla birlikte insanların dünya ve ahiret saadetine kavuşması ve yeryüzünde iyiliğin hakim kılınması gayesini gerçekleştirmek için, beden ve ruhen, gece ve gündüz hiç durmadan, dinlenmeden çalışmaya başlamıştı. Hiç şüphesiz Allah'ın yardımı sayesinde Peygamber (a.s.)'ın gösterdiği bu emsalsiz gayret ve çabaların ötesinde, bu mukaddes görevin başarıyla tamamlanmasında ve mutlu sona ulaşılmasında etkin metot ve prensiplerin önemli rolü vardır. Hz. Peygamber tarafından takip edilen bu prensipleri, *genel* ve *özel* olmak üzere ikiye ayırarak mütalaa etmek mümkündür. Bunlardan '*genel olanları*', çeşitli zümre, aşiret ve halk kesimlerine göre değişmeyen umdeler; '*özel olanları*' ise, bölgelere ve halklara göre farklılaşan, Mekke ahâlisine, Araplara, Yahudilere veya yabancıların himayesi altındaki topluluklara göre değişkenlik arz eden prensipler olarak değerlendirmek mümkündür.²⁸ Esasen O'ndan bize kalan en önemli miras da, bu metot ve prensipleri bireysel ve toplumsal hayatımızda içselleştirebilmektir. Ancak bu prensipleri topluma kazandırmak suretiyle, sünnete uygun, doğru tavırlar sergileyebilmek mümkündür.

1) İslam'ı Tebliğ Prensibi

Hz. Peygamber'in varlığının ve mücadelesinin yegane maksadı, hiçbir ayırım yapmaksızın bütün insanlara yönelik tebliğ görevini yerine getirmek²⁹ ve onların hidayete kavuşmalarına vesile olmaktır.³⁰ O'nun dikkate aldığı en genel ve kapsamlı ilke budur. Bu nedenle Peygamber (a.s.) bunu kendisine gaye edinmiş ve attığı her adımı, yaptığı her faaliyeti bu gayeye ulaşmak için bir vesile addetmiştir. Nitekim O'nun Mekke'de 13 yıl boyunca verdiği mücadele, çektiği sıkıntılar, gördüğü hakaret ve işkenceler, her şeyini geride bırakarak Medine'ye hicret etmesi, orada bir devletin tesisi, apayrı bir toplum oluşturmaya vs. işte bütün bunlar, O'na göre bu ulvî gayenin gerçekleştirilmesine yönelik vasıtalarla ibarettir.³¹

²⁶ Bu metnin tamamı için bk. Hamidullah, *Mecmû'atu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye*, s.1-7.

²⁷ Hamidullah'ın ifadesiyle, "(ilk gelen)yahyin yarattığı dehşet hali, sonra bir sükunet ve olanlardan hoşnutluk devresi, bundan sonra da yeniden bir veda ve kendinden geçip istiglak alemine dalma imkanı bekleyip durma ve sonunda da yeis ve ümitsizlik içine düşme! Bu sonuncu devre ile ilgili olarak tarihçilerin bize naklettikleri şey, onun büyük yeis ve üzüntü içine girmiş olduğu bu sırada, Muhammed (a.s.)'ın canına kıymak üzere yüksek kayalıklara bir çok defalar çıkmış olduğudur. (Buhârî, Ta'bir, 1)" Bk. *İslam Peygamberi*, I/83-84.

²⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II/1030.

²⁹ Şuarâ, 26/214: "Bundan böyle en yakın akrabalarını ikaz edip uyandır..."; Hicr, 15/94: "(Ey Muhammed!) Şimdi sen, sana emrolunanı açıkça ortaya koy ve Allah'a ortak koşanlara aldırış etme." Ayrıca tebliğin bütün insanlara yönelik olduğu hakkında bk. Sebe', 34/28; A'râf, 7/158.

³⁰ Bakara, 2/272: "Onları hidayete erdirmek sana ait değildir. Fakat Allah, dilediğini hidayete erdirir." Fâtır, 35/8: "Şüphesiz Allah dilediğini sapıtır, dilediğini hidayete erdirir. (Ey Muhammed!) Onlar için duyduğun üzüntüler yüzünden kendini helak etme! Şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını hakkıyla bilendir."

³¹ Bk. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II/1031.

Medine'ye hicretten sonra Peygamber (a.s.)'ın burada edindiği ilk intiba, Mekke'ye nazaran Medine'nin tebliğ açısından daha sorunsuz ve daha müsait bir alan olduğu şeklindeydi. Zira hicretten önce Medine'ye öncü olarak İslam davetçilerini göndermiş ve bunlardan Mus'ab b. Umeyr'ın gayretleri sonucunda başta Evs ve Hazrec kabilelerinin liderleri olmak üzere bir çok kimse İslam'ı kabul etmişti.³² Peygamber (a.s.), Medine Yahudilerinin de kendi davetine olumlu karşılık vermelerini bekliyordu. Zira daha Mekke'de iken, Yahudilerin ellerindeki Mukaddes Kitap'ta kendisinin geleceğinin bildirildiği haberinin yer aldığını açıklamıştı.³³ Bu nedenle O (a.s.), Medine'ye varışının ilk aylarından itibaren Yahudiler tarafından kendisinin Allah'ın bir Elçisi olarak tanınması yönünde gayret göstermiştir. Ancak buna karşı gösterilen tepkiler farklı olmuş; bazıları bunu kabul etmiş, bazıları çekimser kalmış, bazıları ise Peygamber'in davetine karşı direnmişler ve O'na karşı gerçekleştirilen savaşlarda baş rolü üstlenmişlerdi.³⁴ Bununla birlikte hicretin ilk günlerinden itibaren İslam davetini kabul eden Yahudiler arasında en şöhretlisi Abdullah b. Selam olmuştur.³⁵

Yahudilerin büyük bir kısmı Peygamber (a.s.)'ın daveti karşısında inançsızlığı tercih etmiş ve hatta aralarında görünüşte İslam'ı kabul ettiklerini söyleyip de Müslümanlar arasına nifak sokmak suretiyle İslam'ı içeriden çökertmek isteyenler bile olmuştur.³⁶ Hz. Peygamber, onların bu tavırları karşısında asla ümitsizliğe kapılmamış, bıkmadan usanmadan onları İslam'a davet etmeye devam etmiştir. O'nun bu gayret ve çabaları, onlarla aralarında pek çok münakaşa ve polemiklerin doğmasına da sebep olmuştur. Nitekim Medine'deki dindaşlarıyla yakın ilişkileri bulunan Hayber Yahudilerine gönderilmiş olan şu mektupta bu diyalogun yankılandığını görmek mümkündür:³⁷

“Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla!...Allah'ın Resûlü, Mûsa'nın dostu ve kardeşi, (Mûsa)'nın getirdiği bütün şeyleri tasdik edip doğrulayan Muhammed'den (bir mektuptur): Ey Tevrât'a tâbi olup onun etrafında toplanan insanlar! Dikkat edip biliniz ki gerçekten Allah'ın size söylediği şu sözleri sizler kendi Kitabınızda bulacaksınız: “Allah'ın Elçisi Muhammed ve onunla birlikte bulunan kimseler, kâfirlere karşı sert ve şiddetli, sizin aranızda ise yumuşak ve merhametlidirler. Onları, Allah'ın faziletlere ve onun rızası peşinde namazlarında, rûkû ederken, secdede iken görür durursun; onların alınları, yüzleri bunların iz ve işaretleri ile(kaplıdır). Tevrat'ta da bunların mesel ve kıssalarını bulursun. İncil'de onların meseli: ‘Onlar, filizini yatıp çıkarmış, gitgide onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış,

³² Bk. Hamidullah, a.e., I/155-157.

³³ A'râf, 7/157: “Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Resûle, o ümmî peygambere uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helal, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır. Ona iman edenler, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve ona indirilen nura (Kur'an'a) uyanlar var ya, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.” A'râf sûresinin 163-170. ayetleri Mekki, diğer ayetleri Medeni'dir. Bk. Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, IV/7. Ayrıca Medeni bir sûre olan Saf sûresinin 6. ayeti de konuyla ilgilidir: “Hani, Meryem oğlu İsa, “Ey İsrail oğulları! Şüphesiz ben, Allah'ın size, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici (olarak gönderdiği) peygamberiyim” demişti. Fakat (İsa) onlara apaçık mucizeleri getirince, “Bu, apaçık bir sihirirdir” dediler.”

³⁴ Hamidullah, **İslam Peygamberi**, I/574.

³⁵ Abdullah b. Selâm'ın Müslüman oluşuyla alakalı bu kapsamlı rivayet için bk. **Buhârî**, Menâkıbu'l-Ensâr, 44.

³⁶ Bakara, 2/14: “İman edenlerle karşılaştıkları zaman, “İnandık” derler. Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, “Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz” derler” ayetinin yorumu ve konuyla ilgili diğer ayetler hakkında bk. İzzet Derveze. **Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı**, III/167-169. İbn Hişâm, Yahudilerden Sa'd b. Huneyf, Zeyd b. Lusayd, Numan b. Evfâ, Osman b. Evfâ, Râfi b. Hureymile, Rifâa b. Zeyd, Şilsile b. Berham ve Kinâne b. Sûriyâ gibi kimselerin isimlerinin bulunduğu bir liste sunmaktadır. Bk. **es-Sîretü'n-nebeviyye**, II/205-206 (trc.)

³⁷ Hamidullah, **İslam Peygamberi**, I/575.

sapları üzerine doğrulup kalkmış bir ekine benzerler ki bu ekicilerin hoşuna gider, buna mukabil kafirlerin öfkelenişine sebep olur. Allah iman edenlere (ve iman edip de) iyi ve güzel hareketler (ameli salih) gösterenlere af ve mağfiret ile büyük nimetler vaat etmiştir”³⁸

Allah aşkına, size vahyolunan şey aşkına, aynı şekilde, sizlerden evvel gelip geçmiş kabilelerinizi men ve selvâ ile rızıklandıran aşkına, baba ve dedelerinizi Firavun’un elinden ve fiilinden kurtarmak için denizi kurutan (Yüce Varlık) aşkına, bana söyleyin: *Allah’ın size vahyettiği Kitapta, Muhammed’e iman etmeye mecbur olup olmadığınızı kayıtlı değil midir?* Böyle değilse bana haber verin. Aksine şayet Kitabınızda bu(kaydı) bulamazsanız(o halde mesele yok, benim dinimi kabul etmeniz için) size hiç bir zor da kullanılacak değildir. Gerçekten de yanlış ile gerçek yol birbirinden ayrılmış bulunmaktadır. Sizi Allah’ın ve Resûlünün yoluna davet ederim”.³⁹

Hayber Yahudilerine yönelik bu tebliğ girişimi istenilen etkiyi gösterememiş ve onlar Peygamber (a.s.)’ın bu isteğine olumlu cevap vermemişlerdi. Hz. Peygamber Bedir savaşından sonra Kaynukalılara ait Pazar yerine giderek orada bulunan topluluğa şöyle bir konuşma yapmıştır: *“Ey Yahudi Cemaati! Kureyşlilerin başına gelen belâ ve felaketlerin size de bulaşması için Allah’tan korkun ve İslam’ı (din olarak) kabul edin! Zira biliyorsunuz ki, ben Allah’ın gönderdiği bir Elçiyim. Siz bunun böyle olduğunu kendi Kitabınızda da görüyorsunuz. O halde Allah sizi bununla kayıtlamış durumdadır.”* Yahudiler bu davete, kendilerinin savaşçı bir millet olduklarını, kendisiyle karşılaşmaları durumunda ne büyük savaşçı olduklarını göstereceklerini söyleyerek karşılık vermişlerdi.⁴⁰

Hz. Peygamber her fırsatta Yahudileri, haddizatında kendilerinin de kabul ettiği bazı gerçekleri hatırlatarak, İslam’a davet etmeyi ihmal etmiyordu. Buhârî’nin kaydettiği bir rivayette, Peygamber (a.s.) ashabını da yanına alarak Beytü’l-Midrâs’ta bulunan Yahudilere gider ve onlara şöyle seslenir: *“Ey Yahudi topluluğu! İslam’ı kabul edin ki, emniyet ve selamette olabilirsiniz!”*; onlar da buna: *“Bu konuda sen bizi ikaz etmiştin, ey Ebu’l-Kâsım! (Bu yeterli)”* diye karşılık verirler. Peygamber (a.s.) bu daveti üçüncü kez tekrar ettikten sonra onları şu sözlerle uyarır: *“Şunu iyi bilin ki, yeryüzü Allah’a ve O’nun Elçisine aittir; artık ben sizi bu bölgeden sürüp çıkarmak istiyorum; sizlerden kimin neyi varsa onu satsın; (yine tekrar ediyorum) şunu iyi bilin ki, yeryüzü Allah’a ve O’nun Elçisine aittir.”*⁴¹ Kaynukalıların bu diyalog sonrasında sürgün edilmeleri, Müslümanlarla Yahudiler arasındaki ilişkilerin daha da gerginleşmesine neden olmuş ve tabiatıyla Peygamber (a.s.) dini yayma gayretlerinde daha önce hiç görülmedik bir şekilde zorluklarla karşılaşmıştır.⁴² Öyle ki, Yahudilerin İslam’a karşı gösterdikleri bu inat ve dik kafalılıklarından dolayı, Kur’an bu konuda Müslümanları teskin etmek maksadıyla, Dâvut ve İshâk peygamberlerin de daha önce onları lanetlemiş olduklarını belirtmiştir.⁴³

Hasılı, atalarının geçmişte peygamberlere yaşattıkları talihsiz olaylar ve Yahudilerin Medine’de Müslümanlara reva gördükleri olumsuz tutum ve davranışlar dikkatle incelendiğinde, Kur’an’da ifadesini bulan İslam davetinin onlara doğrudan sunulmuş olması,

³⁸ Fetih, 48/29.

³⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, II/238 (trc.); Hamidullah, *Mecmûatu’l-Vesâiki’s-Siyâsiyye*, s.24; *İslam Peygamberi*, I/575.

⁴⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, III/65 (trc.); Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/576. İbn Hişâm, Âl-i İmrân sûresi 12 ve 13. ayetlerinin bu olay üzerine indiğini nakletmektedir.

⁴¹ *Buhârî*, Cizye, 6; İkrâh, 2; İtisam, 18; *Müslim*, Cihâd, 6.

⁴² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/580.

⁴³ Bk. Mâide, 5/78: “İsrail oğullarından inkar edenler, Davud ve Meryem oğlu İsa diliyle lanetlendi. Bu, onların isyan etmeleri ve hadlerini aşır olmalarından ötürüydü.”

gerekli değerlendirmeyi yapıp karar vermeleri için yeterli olmamıştır: “*Kitap ehli, senden kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. (Buna şaşma!) Mûsâ’dan, bundan daha büyüğünü istemişler ve “Allah’ı bize açıkça göster” demişlerdi. Böylece zulümleri sebebiyle onları yıldırım çarptı. Sonra kendilerine apaçık deliller gelmesinin ardından (tuttular) buzağıyı tanrı edindiler. Biz bunu da affettik ve Mûsâ’ya apaçık bir güç ve yetki verdik.*”⁴⁴ Hamidullah bu ayetle ilgili olarak şu yorumu yapar: “Bu insanlara Kitap ne fayda eder... Mûsâ onlara bunu getirdi ve verdi, fakat onlar yine de kanaat getirmeyip, bizzat kendi eliyle Allah’ın onlara Kitabı uzatıp vermesini istediler...”⁴⁵

Peygamber (a.s.) İslam davetini, Yahudilere olduğu gibi Hristiyanlara da yöneltmiştir. Ancak Medine topraklarında yaşayan Hristiyanların nüfusu oldukça azdı ve sayıları birkaç yüzü geçmiyordu. Bu nedenle olsa gerek, Medine’de inen Kur’an ayetleri, onlara yönelik sert eleştiriler getirmemekte ve hatta onlardan yumuşak bir üslupla bahsetmektedir. Bu, Resûlullah’ın Medine’de karşılaştığı Hristiyanların yumuşak huylu ve güzel ahlaklı kimseler olduklarını, zora ve hileli yollara başvurmadıklarını göstermektedir.⁴⁶ İslamî kaynaklara göre, Peygamber (a.s.)’ın Hristiyanları İslam’a daveti daha çok Medine dışındaki topluluklarla kurulan diplomatik ilişkiler ve mektuplar yoluyla gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber, hicretin VI. yılında Mekkeli müşriklerle Hudeybiye’de karşılıklı saldırmazlık anlaşması yaptıktan sonra komşu ülkelerin hükümdar ve krallarına, kendilerini İslam’a davet eden mektuplar göndermiştir.⁴⁷ Nitekim bunlardan biri Dihyetü’l-Kelbî adlı sahabe tarafından önce Basra emirine, onun vasıtasıyla da Bizans hükümdarı Hirakl’e ulaşmıştır. Buhârî ve Müslim gibi meşhur hadis müelliflerinin eserlerinde de yer alan bu mektubunun metni şöyledir:

“Esirgeyen ve bağışlayan Allah’ın adıyla,
Allah’ın kulu ve Resûlü Muhammed’den Rum hükümdarı Hirakl’e,
Selam hidayete tabi olanlara!

Demem o ki, seni İslam’ı kabule davet ediyorum. İslam ol, kurtulursun. İslam’a gel, Allah sana mükafatını iki kat versin. Eğer reddedersen, bütün tebaanın günahı sanadır. “*Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah’a ibadet edelim. Ona hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah’ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilah edinmesin.*” Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: “*Şahit olun, biz Müslümanlarız.* (Al-i İmrân, 3/64)”⁴⁸

Bu davet mektupları sonucunda, Kayser, Necâşî ve Mukavkis son derece anlayışlı ve saygılı bir tavır takınmışlar; hatta Necâşî ile Mukavkis, elçiyi hediyelerle Medine’ye göndermişlerdi⁴⁹. Elçilere karşı gösterilen tüm bu iltifatlara rağmen, bunlardan Necâşî’nin dışında İslam’ı kabul eden olmamıştı. O, İslam’ı kabul ettiğini ve Resûlullah’ın diğer isteklerini yerine

⁴⁴ Nisâ, 4/153.

⁴⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/585.

⁴⁶ Derveze, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, III/231.

⁴⁷ Hangi sahabelerle kimlere mektupların gönderildiği, içeriklerinde nelerin bulunduğu ve bunların mevzûkiyeti gibi konuların ayrıntılı bir şekilde izahı için bk. Hamidullah, *Mecmûatu’l-Vesâiki’s-Siyâsiyye*, s.30 vd.; *Hz. Peygamber’in Altı Orjinal Diplomatik Mektubu*, s.73 vd.; Âbidin Sönmez, *Rasûlullah’ın İslam’a Davet Mektupları*, s.79 vd.; Ekrem Ziya Umeri, *Medine Toplumu*, s.221 vd.

⁴⁸ Buhârî, *Bed’u’l-Vahy*, I; Cihâd, 98; Tevhid, 52; Müslim, Cihâd, 74; Ebû Davud, Edeb, 128; Tirmizî, İsti’zân, 24; Ahmed b. Hanbel, I/262; III/133,441; IV/74-5; Hamidullah, *Mecmûatu’l-Vesâiki’s-Siyâsiyye*, s.35; *Hz. Peygamber’in Altı Orjinal Diplomatik Mektubu*, s.112.

⁴⁹ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, I/258-260; Taberî, *Târihu’l-Ümem ve’l-Mulûk*, II/652-653, 657. Mukavkis’in gönderdiği hediyeler arasında iki tane de cariyeye vardı ki, bunlardan Mâriye adındaki cariyeye Peygamber (a.s.)’ın İbrahim adındaki küçük yaşta vefat eden oğlunu dünyaya getirmişti. Bk. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/344.

getirdiğini bildiren bir de mektup göndermişti⁵⁰. Bu Habeş Necâsisi, hicrî 9/miladî 630 yılında vefat eden Ahsam b.Ebcer'dir ki, Câbir b. Abdullah'ın rivayetine göre Peygamber (a.s.) onun vefatı üzerine: "Bu gün Habeşli salih bir kul vefat etti; haydi onun namazını kılın!" demiş ve cenaze namazını kıldırması.⁵¹

Hz. Peygamber, İslam davetini Hristiyanların yoğun olduğu Necran'a da ulaştırabilmek için, onlara, muhtemelen hicrî 8-9. yıllarda yazıldığı anlaşılan ve günümüze kadar ulaşmış bulunan şöyle bir mektup göndermişti:

"Muhammed'den Necran papazlarına,

İbrahim, İshak ve Yakub'un ilahının adıyla,

Ben sizleri, kullara kulluğu bırakıp *Allah'a kul olmaya*; kullarla ittifak yapmak yerine *Allah'la ittifak yapmaya çağırıyorum*. Eğer bundan kaçınırsanız cizye vermeniz gerekir. Şayet bundan da kaçınırsanız, size karşı savaş ilan ederim, bilirsiniz..."⁵²

Öyle anlaşıyor ki, bu mektup ulaştıktan sonra Necranlılar, Peygamber (a.s.)'la yüz yüze görüşüp konuşmak, dinî ve siyasî konularda anlaşmalar yapmak üzere 60 kişilik bir heyette Medine'ye gelmişlerdi. Bu heyette eğitim ve adlî işlerin görüldüğü Midras'larının başkanı ve aynı zamanda en büyük din adamlarının reisi olan Ebû Hârise b. Alkame, yardımcısı Abdulmesîh ve kabile başkanı el-Eylem vardı. Medine'deki Peygamber Mescid'inde gerçekleşen bu buluşmada, önemli bir diyalog süreci yaşanmış, Peygamber (a.s.)'la onların dinî liderleri arasında uzun münakaşalar cereyan etmiş ve bu münakaşalarda başta Hz. İsa'nın şahsiyeti ve ulûhiyeti olmak üzere hem Hristiyanlığın ve hem de yeni din İslamiyet'in bu konulardaki yaklaşımları gündeme getirilmiştir. Nitekim alimlerin ortak kanaatine göre, Âl-i İmrân sûresinin ilk seksen kusur ayeti bu olayların akabinde nâzil olmuştur.⁵³ Bu görüşmede, Hz. Peygamber onları, İslam'ın en değişmez prensibi olan tevhid ilkesini kabule çağırması, kabul etmemeleri üzerine de Kur'an'ın yönlendirmesiyle karşılıklı 'mübâhale' (lanetleşme)ye davet etmiştir.⁵⁴ Bunu kabule yanaşmayan Necran heyeti, Peygamber (a.s.)'la bir anlaşma yaparak Medine'den ayrılmışlardır.⁵⁵

Peygamber (a.s.) İslam'ı tebliğ görevini yerine getirirken, hiçbir zaman zor kullanmamış; yüce Allah'ın bu evrensel mesajını onun yüceliğine ve büyüklüğüne yakışır biçimde gönüllere arz etmiş ve bunu gerçekleştirmek için de en güzel vasıtaları kullanmıştır. Kur'an'ın öngördüğü metot gereğince, muhataplarına "*hasihat edip yumuşak söz söylemiş*"⁵⁶ ve "*Rabbînin yoluna hikmet ve güzel öğütlerle davet*"⁵⁷ etmiştir. Peygamber (a.s.)'ın davette izlediği bu metodun, zamanla ne büyük etki gösterdiği ve insanlık tarihi adına ne büyük bir inkılabı sebep olduğu anlaşılmıştır.

⁵⁰ Bk.Taberî, *Târîhu'l-Ümem*, II/652-653, 657; Hamidullah, *Mecmûatu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye*, s.32-34; *İslam Peygamberi*, I/333.

⁵¹ *Buhârî*, Cenâiz, 4,54-5,61,65; Menâkıbu'l-Ensâr. 37; *Müslim*, Cenâiz. 62; Ebû Davud, Cenâiz, 58.

⁵² Hamidullah, *Mecmûatu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye*, s.92.

⁵³ Nisâbü'rri, *Esbâbu'n-Nuzûl*, s.61,67; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II/287; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/620.

⁵⁴ "*Mübâhale*", "hangi taraf yalancı ise Allah ona lanet etsin" diye karşılıklı lanetleşmek demektir ki, bu, Âl-i İmrân sûresinin 61. ayetinde öngörülmektedir: "*Sana (gerekli) bilgi geldikten sonra artık kim bu konuda seninle tartışacak olursa de ki: "Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı çağıralım. Biz de siz de toplanalım. Sonra gönülden dua edelim de, Allah'ın lanetini (aramızdan) yalan söyleyenlerin üstüne atalım.*" Bu olay hakkında ayrıntılı açıklamalar için bk. Mustafa Fayda, "Hz. Muhammed'in Necranlı Hristiyanlarla Görüşmesi ve Mübâhale", *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi* II, s.146-147.

⁵⁵ Bk. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II/309 (trc.); Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/621; Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, II/219; Mehmet Aydın, *Müslümanların Hristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, s.30.

⁵⁶ *Tâhâ*, 20/44.

⁵⁷ Âl-i İmrân, 3/64.

2) İnsan Haklarına Saygı İlkesi

Hak, insanın ferdi ve toplumsal hayatında kullanabileceği beşerî menfaatler demektir. Kavram olarak 'insan hakları' ise, diline, dinine, ırkına, cinsiyetine, sosyal statüsüne ve rengine bakılmaksızın insana sırf insan olduğu için tanınan haklardır. Tabii hukuk doktrinine göre insan doğuştan bazı temel haklara sahip olarak dünyaya gelir. Bunlar şahsa bağlı, devredilmez, vazgeçilmez haklardır. İnsan tabiatı gereği bunlara kendiliğinden sahip olur ve başka bir gücün, insanın doğuştan kazandığı bu hakları ihdas etmesine gerek olmadığı gibi, ihlal etme hakkı ve yetkisi de yoktur. Bunun pratik sonucu olarak, ferdin devlete karşı dokunulmaz bir özgürlükler alanı elde etmesi, devletin de bunlara müdahalede bulunmaması esastır.⁵⁸

İslam'da insan hakları, Hz. Peygamber tarafından İslam'ın tebliğ edilmesiyle birlikte başlamıştır. Esasen Kur'an'ın gönderilmesinin temel hedefi de, daha önceki kutsal kitaplarda olduğu gibi, insan haklarını yeniden tespit edip insana hak ettiği değeri tekrar kazandırmaktır. Dolayısıyla "hak ve adalet" gibi kavramlar, doğrudan doğruya yüce Allah'ın peygamberleri vasıtasıyla insanlığa gönderdiği "ilahî vahye" dayanmakta, kaynağını buradan almaktadır.⁵⁹ O halde İslamî anlayışa göre, insan hakları da dahil bütün haklar, bir varsayıma değil, yaratan ve var eden Allah'ın iradesine dayanmaktadır. Bu yüce Allah'ın, *'en güzel biçimde yarattığı'*⁶⁰ ve *'yeryüzünün halifeliğini verdiği'*⁶¹ insana bir lütfu ve-ihsanıdır. Dolayısıyla Adem (a.s.)'in yeryüzüne "farklı ve üstün" bir varlık olarak yani "akıl ve irade sahibi" birey olarak gönderilip hilafetle görevlendirilmesi, insana bir takım hakların tanınmasını zorunlu hale getirmiştir. Sistematik olarak bakıldığında, yükümlülüklerinin gereğini yerine getirebilmesi için insana tanınan bu hakları, *'şahsî, manevî ve sosyal haklar'* olmak üzere üç grupta mütalaa etmek mümkündür.

Hz. Peygamber'in risaleti boyunca izlediği davet ve mücadele stratejisinin her bir kesitinde, insanın belli bir ırka veya inanca mensubiyetinden dolayı değil de, doğuştan kazanmış olduğu bu hakların korunmasına titizlikle riayet ettiği ve ihlal edenleri de şiddetle uyardığı görülmektedir. Zira O'na göre insan, dili, dini, ırkı ve vatani ne olursa olsun her şeyden önce sırf insan olduğu için saygıya layıktır. Doğrudan insana gösterilmesi gereken bu saygı anlayışı, Peygamber'in hem sözlerinde ve hem de uygulamalarında yankısını bulmuştur.

a) Eşitlik ve Yaşama Hakkına Saygı: Kur'an'ın mübelliği olan Peygamber (a.s.), onun öngördüğü mesajlar ve ilkeler doğrultusunda, insanların yaratılış itibarıyla *'eşit'* olduklarını⁶² ve aralarında hiçbir ayırım yapmaksızın yeryüzündeki bütün insanların Allah'ın kulu olmaları itibarıyla⁶³ yaşama hakkına sahip olduklarını kabul etmektedir.

Hz. Peygamber, insanların yaratılıştan gelen özellikleri itibarıyla eşit olduklarını, ancak bazı insanî erdemleri taşımaları itibarıyla de doğal olarak bir birlerine üstünlük kurabildiklerini şöyle beyan etmektedir: *"Ey İnsanlar! Rabb'iniz birdir. Babanız da birdir. Hepiniz Âdem'in çocuklarıdır. Âdem ise topraktır. Allah katında en değerliniz, ona*

⁵⁸ Aslan Gündüz, *"İnsan Hakları", T.D.V. İslam Ansiklopedisi, XXII/324.*

⁵⁹ Hüseyin Hatemi, *"İslâm'da İnsan Hakkı ve Adalet Kavramları", Doğu'da ve Batı'da İnsan Hakları, s.1.*

⁶⁰ Tin, 95/4.

⁶¹ Bakara, 2/30; Sâd, 38/26.

⁶² *"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının."* (Nisâ, 4/1); *"Ey insanlar! Şüphesiz ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır."* (Hucurât, 49/13); *"O, sizi bir tek candan yaratandır."* (6/98) *"Allah sizi bir tek nefisten yaratan ve kendisi ile huzur bulsun diye eşini de ondan var edendir."* (7/189)

⁶³ *"Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."* (Zâriyât, 51/56)

karşı gelmekten en çok sakınınız (en çok saygı göstereniniz)dir. Arap'ın Arap olmayana 'Allah'a saygı' ölçüsünün dışında hiçbir üstünlüğü yoktur."⁶⁴ Bir başka ifadesinde ise: "İnsanlar tıpkı tarağın dişleri gibi birbirlerine eşittirler"⁶⁵ buyurmaktadır. Dolayısıyla Ehl-i Kitap da tıpkı diğer insanlar gibi, Allah'ın kulları ve yükümlülüklerine muhatap olmaları itibarıyla, Allah (c.c.) ve Peygamberi (a.s.) nezdinde eşit yaratılmışlardır. Üstünlük ve fazilet ancak, iman ve takva sahibi olmak, Allah'ın emirlerine uymak, ilim ve salih amel sahibi olmak gibi özellikleri taşımakla mümkündür. Nitekim Peygamber (a.s.) bunu şu sözleriyle ifade etmiştir: "Câhiliye döneminde hayırlı olan, ilim ve fazilet üzere (fakih) olursa, İslamî dönemde de hayırlı olur."⁶⁶ Keza O'nun anlayışına göre, bir insanın farklı bir dine mensup olması da, onun saygınlığını ortadan kaldıracabilecek bir neden değildir. Rivayete göre bir gün Hz. Peygamber'in, önünden bir cenaze geçerken ayağa kalktığını gören sahabiler onu uyarak: "Ey Allah'ın Elçisi, o bir Yahudî cenazesidir, niçin kalktınız?" demeleri üzerine: "O da bir insan değil mi?" karşılığını vermiştir.⁶⁷ O halde insan, yaratılıştan kazandığı bu tabii-beşerî özellikleri ve Allah'ın kulu olması dolayısıyla saygıya layıktır.

Peygamber (a.s.), Medine'de Yahudi ve Hristiyanlarla birlikte oluşturduğu toplumsal yapılanmada, 'can güvenliği (yaşama hakkı) ilkesi'ni en temel insanî haklardan biri olarak görmüş ve teminat altına almıştır. O, Medine'de farklı inanç gruplarıyla birlikte hazırlanmış olduğu Medine Sözleşmesi/Anayasası sayesinde, öncelikle Medine'de yaşayan Müslümanların ve Gayr-i Müslimlerin aynı çatı altında toplanmalarını sağlamış ve öngördüğü hükümlerle de şehre dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı Medine'de yaşayan herkesin can güvenliğini sağlamayı amaçlamıştı. Mekke'de onca yaşanan insan hakları ihlallerinden sonra, bu oluşuma katılanların can güvenliklerini sağlamak ve bunun için de mutlaka yardımlaşma ve dayanışma içinde olmak gerekiyordu. Bu nedenle anayasada yer alan şu maddeler, can güvenliğini sağlamak amacıyla konulmuştu:

Madde 21: Herhangi bir kimsenin haksız yere bir müminin ölümüne sebep olduğu kesin bir delille sabit olur ve maktûlün velisi de rıza göstermezse, kısas hükümlerine tâbi olur. Bu durumda bütün müminler ona karşı olurlar; ancak bunlara sadece bu kaidelerin tatbiki için harekette bulunmak helal (doğru) olur.

Madde 37/a:...Şüphesiz bu sözleşmede gösterilen kimselere savaş açanlara karşı, onlar kendi aralarında yardımlaşacaklardır ve aralarında dayanışma ve iyilik hakim olacaktır. (Kurallara) mutlak riayet edilecek, bunlara aykırı hareketler olmayacaktır. 37/b...Hiç kimse müttefikine karşı cürüm işleyemez; şüphe yok ki, mazluma da yardım edilecektir.⁶⁸

Peygamber (a.s.) ve ashabının Mekke'de yaşadıkları zulümden sonra Medine'de akdedilen bu ilk anlaşmada, Kur'an'ın öngörüsüne uygun bir şekilde,⁶⁹ insanlar arasında herhangi bir ayırım yapılmaksızın, insanın hayat hakkına saygı göstermeyi ve korumayı

⁶⁴ Tirmizî, Tefsiru'l-Kurân, 50.

⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, Müsned, V/411.

⁶⁶ Buhârî, Enbiyâ, 8,14; Müslim, Fedâil, 168. Kamil Miras bu hadisi yorumlarken şöyle diyor: "Câhiliyet devrinde tefâvüt (üstünlük), nesep ve ceddânın şerefine izafetle idi. İslam nazarında ise insanlar arasındaki fark, ilim ve fazilet (sahibi olmaya) bağlıdır." Bk. Kamil Miras, Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi, IX/110.

⁶⁷ Buhârî, Cenâiz, 50; Müslim, Cenâiz, 78.

⁶⁸ Bk. Hamidullah, Mecmûatu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye, s. 4, 5.

⁶⁹ İsrâ, 17/33; Enâm, 6/151: "Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın haram kıldığı (yasakladığı) cana kıymayın"; Mâide, 5/32: "Kim bir canı, cana karşılık ya da yeryüzünde bir bozgunculuğa karşılık olmaksızın öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir hayat kurtarırsa, bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur..."; Nisâ, 4/92: "Her kim bir mümini kasten öldürürse, cezası içinde ebedî kalacağı cehennemdir..."; Bakara, 2/178-179 "Ey İman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kıldı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın (öldürülür)...Ey akıl sahipleri, kısısta sizin için hayat vardır. Umulur ki, suç işlemekten sakınırsınız."

amaçlayan bu maddelere yer verilmiş olması oldukça manidardır. Zira insanlık onuruna yakışan, insana bu tabîî haklarını tanımak ve güvence altına almaktır. Öyle ki, Peygamber (a.s.) kendi idaresi altındaki bir zimmînin haksız yere öldürülmesinin ne büyük bir cürüm olduğunu ifade ederken, bu suçu işleyenleri şöyle uyarmıştır: *"Haksız yere bir zimmîyi öldüren, cennetin kokusunu alamaz. Halbuki onun kokusu kırk yıllık mesafeden bile duyulabilir."*⁷⁰ Ayrıca meşhur Veda hutbesinde de bu konuya temas ederken, can güvenliği ilkesinin asla ihlal edilmemesi gerektiğine şöyle işaret etmiştir:

*"Ey insanlar! Bu gününüz nasıl mukaddes bir gün, bu ayınız nasıl mukaddes bir ay, bu şehriniz nasıl mukaddes bir şehirse, biliniz ki, canlarınız, mallarınız ve namuslarınız da öylece mukaddestir. Her türlü tecavüzden korunmuştur."*⁷¹

Peygamber (a.s.)'ın bu hitabı bütün insanlığı kuşatmaktadır. Birlikte yaşadığı toplumda sadece Müslümanların değil aynı zamanda Yahudilerin, Hristiyanların ve hatta Müşriklerin bile yaşama haklarına saygı göstermiş; toplumsal düzeni bozmadıkları ve kisası gerektiren bir cürüm işlemedikleri sürece, bu hakkın korunmasına büyük özen göstermiştir.

b) İnanç Özgürlüğü Hakkına Saygı: Peygamber (a.s.)'ın Medine sözleşmesinde ve Veda hutbesinde güvence altına aldığı en temel haklardan biri de din ve vicdan özgürlüğüdür. Medine anayasasına göre O, şehir devletinin tartışmasız lideri olduğu halde, Yahudi ve Hristiyanlara İslam'ı kabul etmeleri için kesinlikle baskı yapmamış hatta yapılmaması konusunda kendilerine yazılı bir teminat bile vermiştir. Medine sözleşmesinin 25. Maddesi bu konuda şu hükmü içermektedir:

*"(Medine) Yahudileri müminlerle birlikte bir ümmet (bir topluluk)tur. Yahudilerin dinleri kendilerine, müminlerin dinleri de kendilerinedir. Bu hüküm, hem kendileri hem de sözleşmeli oldukları kimseler için geçerlidir."*⁷²

Buna göre, Yahudilere dinî ve hukukî özerklik tanınmış ve dinlerini serbestçe yaşamaları, anayasanın özel bir maddesiyle teminat altına alınmıştır. Bu aynı zamanda İslam'ın pratik alanda yabancılara tanıdığı din ve vicdan hürriyetinin yazılı bir belgesi mahiyetindedir. Ayrıca her ne kadar anayasa metninde açıklanmamış olsa da, Kuran'da, Yahudi, Hristiyan ve diğer toplumların kendilerine has dinî prensipleri tatbik edebilecekleri de açıkça belirtilmiştir⁷³. Nitekim Hz. Peygamber döneminde Yahudiler, kendi aralarında gelişen olaylar için Tevrat'a başvuruyor ve hahamların verdiği hükümleri uyguluyorlardı. Medine'de çocuklarına din eğitimi verdikleri, ibadetlerini ifa ettikleri, dinî ve sosyal konuları müzakere ettikleri Beytül-Midrâs adındaki müesseseleri faal durumdaydı. Buna rağmen bazen Resûlullah'ın hakemliğine müracaat ettikleri de oluyor; bu durumda O, Kuran'ın hükmüne uygun olarak kimi zaman aralarında adaletle hükmediyor, kimi zaman da kendi kanunlarıyla onları baş başa bırakıyordu⁷⁴.

Medine sözleşmesinin dışında, Peygamber (a.s.)'ın farklı din mensuplarına inanç özgürlüğü tanıdığını gösteren bir diğer vesika da, O'nun Necran Hristiyanları ve komşu ülkelere gönderdiği şu medeniyet abidesi sözleşmedir:

"...Necran ve komşularının canları, malları, dinleri, toprakları, hayatta olanları ve olmayanları, mabetleri, sûret ve haçları Allah'ın Resulü Muhammed'in zimmeti/ koruması altındadır. Kimse dininden döndürülmeyecektir; hak ve hukuklarına, suret ve haçlarına

⁷⁰ Buhârî, Cizye, 5; Ebû Dâvud, Cihâd, 153, 165.

⁷¹ Müslim, İmâret, 36; İbn Mâce, Menâsik, 84; Ahmed Naim, Tecrid-i Sarih Tercümesi, IV/412; VI/334.

⁷² Hamidullah, Mecmûatu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye, s.4.

⁷³ Mâide, 5/42-50.

⁷⁴ Derveze, Sîretü'r-Resûl, II/148; Hamidullah, İslam Peygamberi, I/213;

dokunulmayacaktır; rahip rahipliğinden, papaz papazlığından, kilise bakıcısı görevinden uzaklaştırılmayacaktır. Onlara zulüm ve işkence yapılmayacak, cahiliye devri kan davası güdülmeyecektir. Onlar, savaşmak üzere toplanmayacakları gibi, kendilerinden öşür/onda bir vergi alınmayacak ve topraklarına da ordu ayak basmayacaktır. Necran'da aralarında biri hakkını istediğinde, insafla hareket edilecek; onlar ne zulüm edecek, ne de zulme maruz kalacaklardır..."⁷⁵

Hız. Peygamber sadece bu anlaşmaları yapmakla kalmamış, aynı zamanda bunları hem bizzat kendisi uygulamış hem de uygulanmanın bizzat takipçisi olmuştur. Nitekim Necran'dan Medine'ye gelmiş olan Hristiyanlar ibadet etmek istediklerinde, ashabin muhalefet etmesine rağmen, Mescid-i Nebî'yi ibadet etmeleri için onlara tahsis etmiştir.⁷⁶ Bu uygulama, Peygamber (a.s.)'ın diğer din mensuplarının inanç ve ibadet anlayışlarına karşı nedenli toleranslı davrandığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu düzeyde bir müşamaha anlayışı, insanlık tarihinde eşine çok az rastlanır bir tavır olsa gerektir. Bu ayrıca şunu da göstermektedir ki, din ve vicdan özgürlüğü konusunda insana tam bir hürriyet tanınmıştır. Zira Kur'an, bir yandan İslam'ın Allah katında yegane din olduğunu vurgularken,⁷⁷ diğer yandan da inanç konusunda insanlara herhangi bir baskı yapılmamasına ilişkin kesin ve açık hükümler içermektedir: "*Dinde zorlama yoktur. Artık doğruluk, sapıklıktan iyice ayrılmıştır...*"⁷⁸ "*Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzündekilerin hepsi toptan iman ederlerdi. O halde sen mi insanları inanmaları için zorlayacaksın?*"⁷⁹ ve "*De ki: Hak (Kuran) bizdendir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkar etsin.*"⁸⁰

Peygamber (a.s.), yaşadığı süreçte gerek Müslümanların bu hakkı elde etmeleri ve gerekse gayr-i müslimlerin İslam toplumunda inançlarının gereğine uygun bir şekilde yaşamalarını sağlamak için büyük bir mücadele örneği göstermiştir. Esasen onun yapmış olduğu savaşların temel hedefi de, inanç özgürlüğünü güvence altına almak ve insanları zorla dinlerinden döndürmek isteyen zorbalara fırsat vermemektir. Kuran'ın ifadesiyle, "*Şayet Allah, bazı insanları diğer bir takım insanlara karşı korumamış olsaydı, içlerinde Allah'ın adı çokça anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler yıkılır giderdi.*"⁸¹ Nitekim "*dinde zorlama yoktur*" ayetinin nüzul sebebiyle ilgili olarak nakledilen şu olay da, Peygamber (a.s.)'ın bu konudaki itinalı tavrını açık bir şekilde ortaya koymaktadır: İslam öncesi dönemde, çocuğu olmayan bazı Araplar Allah'ın kendilerine bir çocuk vermesi durumunda onu kitabî olan Yahudî dini üzere yetiştireceklerine dair söz verirdi. İşte hicretten sonra Medine'de buna göre yetişmiş bir miktar çocuk ve genç vardı. Benû Nadîr Yahudileri, Peygamber (a.s.)'la aralarındaki anlaşmaya ihanet edip sürgün cezasına çarptırılınca, bu çocukları da yanlarında götürmek istediler. Ancak çocukların Müslüman aileleri (yani Ensâr) buna engel olmak istedi. Bu durum Peygamber (a.s.)'a intikal edince, O, "*dinde zorlama yoktur*" ayeti gereğince bu çocukların da onlarla birlikte gitmelerine müsaade etti.⁸²

Dolayısıyla Peygamber (a.s.), Ehl-i Kitab'ın inanç esasları ve ibadet yaşantılarında tevhid inancıyla bağdaşmayan yönlerin bulunduğunu bildiği için onları İslam'a davet etmiş,

⁷⁵ Ebû Yusuf, *Kitâbu'l-Harac*, s.195 (trc.); Hamidullah, *Mecmûatu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye*, s.92-94.

⁷⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II/290 (trc.); Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/620.

⁷⁷ Bk. Âl-i İmrân, 3/19,85.

⁷⁸ Bakara, 2/256.

⁷⁹ Yûnus, 10/99.

⁸⁰ Kehf, 18/29.

⁸¹ Hâcc, 22/40.

⁸² Ebû Dâvud, Cihâd, 126; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, III/14; Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmî'l-Kur'ân*, III/182; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I/294; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I/333.

ancak dinlerinin gereğini yerine getirme ve İslam'ı kabul konusunda onların özgür iradelerine asla baskı yapmamış ve yapılmaması yönünde de gerekli uyarılarda bulunmuş ve önlemleri almıştır. Nitekim ondan neşet eden bu müsamahalı tavır İslam tarihinin ilerleyen dönemlerinde de etkisi göstermiştir.

3) Mücadelede Ahlâkîlik ve Erdemlilik Prensibi

Hz. Peygamber'in Ehl-i Kitap'la ilişkileri, her zaman barış ve sükûn ortamında gelişmiş değildir. Bu ilişkilerde Ehl-i Kitap, insanî değerlere uygun erdemli davranışta bulunup barış ve sükûneti tercih etmek yerine, çoğunlukla Peygamber'in (a.s.) davetine karşı dinî kaygılarla bir tahammülsüzlük ve saldırganlık hissiyatına kapılmış ve doğal olarak bu tavır akabinde bir mücadele ortamının vücut bulmasına sebep olmuştur. Kur'an bu tavır karşısında Peygamber (a.s.)'a, mücadelede ahlâkîlik ve erdemlilik ilkesinden asla ödün vermemesi tavsiyesinde bulunmuştur: "(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve **onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir.**"⁸³ Bir başka yerde de doğrudan Ehl-i Kitap'a yönelik tavrı şöyle belirlemiştir: "**İçlerinden zulmedenler hariç, Kitap ehli ile ancak en güzel bir yolla mücadele edin ve (onlara) şöyle deyin: "Biz, bize indirilene de, size indirilene de inandık. Bizim ilahımız ve sizin ilahınız birdir (aynı ilahdır). Biz sadece ona teslim olmuş kimseleriz.**"⁸⁴

Dolayısıyla Peygamber (a.s.) Ehl-i Kitap'la mücadele yöntemini Kur'an'ın öngördüğü şekilde, ahlâkîlik temeli üzerine kurgulamıştır. Bu çerçevede, genel olarak dinler ve kültürler arası ilişkiler söz konusu olduğunda, barış, adalet, iyilik, yardımlaşma ve ahde vefa gösterme gibi evrensel insanî değerleri kuşatmaktadır.⁸⁵ Hz. Peygamber'in Ehl-i Kitap'la ilişkilerinde savaş bile söz konusu olduğunda, bu temel değerlerin asla ihmal edilmediğini görmekteyiz.

a) Adalet İlkesine Bağlılık: Adalet, Peygamber (a.s.)'in, gerek beşerî ilişkilerde ve gerekse milletler arası münasebetlerde esas aldığı en temel ilkelerden biridir. Zira bu prensip, toplumsal hayatın düzenlenmesinde ve ihtiyaçların karşılanmasında vazgeçilmez, zorunlu bir ilkedir.⁸⁶ Kur'an'ın, Peygamber'e ve bütün insanlığa bu konudaki mesajı çok açıktır: "**Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor.**"⁸⁷ "**Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma karşı olan kininiz sizi adaletsizliğe itmesin. Adil olun. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'a karşı gelmekten sakının.**"⁸⁸

Bu mesajların vurguladığı husus, toplumsal yaşantıda sosyal barışın sağlanması için adalet ilkesinin mutlaka hakim kılınması gerektiğidir. Hiç şüphesiz haksızlıkların, zulmün ve çaresizliğin mevcut olduğu bir ortamda adalet ilkesinden bahsetmek imkansızdır. Dolayısıyla adaletin tesisi de, bir yönüyle sosyal dayanışma ve yardımlaşmanın gerçekleştirilmesine bağlıdır. Peygamber (a.s.), Medine toplumunda gerek Yahudilerle birlikte yaşarken ve gerekse Hristiyanlarla akdettiği anlaşmalarda, kendisi bu ilkeye sadık kalmış, adaletle hükmetmiş, haksızlık yapmamış, zulmetmemiş, haddi aşmamış, gerektiğinde onlarla yardımlaşmış ve dayanışma içerisinde olmuştur. Nitekim Medine Sözleşmesinde bu ilkenin

⁸³ Nahl, 16/125.

⁸⁴ Ankebût, 29/46.

⁸⁵ Ahmet Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, s.47; Güneş, *Resûlullah'ın Ehl-i Kitap'la Münasebetleri*, s.18-19.

⁸⁶ Bk. Ahmed Özel, *İslam Hukukunda Milletler Arası Münasebetler ve Ülke Kavramı*, s.30-33.

⁸⁷ Nisâ, 4/58.

⁸⁸ Mâide, 5/8. Ayrıca bk. Nahl, 16/90; Sâd, 38/26; Nisâ, 4/135 vd.

yansımalarını görmek mümkündür. Sözleşmenin 16. ve 17. maddelerde deniliyor ki: *"Yahudilerden bize tâbi olanlar, zulme uğramayacaklar, düşmanlarına yardım edilmeyecek ve böylelikle yardım ve eşitliğe hak kazanacaklardır."* "Müminler arasında barış da tekdir. Hiç bir mümin Allah yolunda savaşırken diğer müminlerin dışında bir barış anlaşması, akdedemez; **barış ancak topyekün ve adalet esasları üzerine yapılacaktır.**"⁸⁹

Yahudiler, bu anayasanın hükümlerine göre Medine şehir devletinin vatandaşı olarak genel yasalara uyma zorundaydılar. Ancak aralarındaki anlaşmazlıklarda genellikle Tevrat'ın hükümlerine başvuruyor ve hahamlarının sözlerine uyuyorlardı. Bazen de Peygamber (a.s.)'in hakemliğini tercih ettikleri oluyordu. Bu konuda Kur'an'ın Peygamber (a.s.)'a tavsiyesi şöyle olmuştur: *"Eğer sana gelirlerse ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir. Onlardan yüz çevirecek olursan sana asla zarar veremezler. Eğer hükmedecek olursan aralarında adaletle hükmet. Çünkü Allah, âdil davrananları sever."*⁹⁰ Nitekim Yahudilerden bir grup, Peygamber (a.s.)'a gelerek Benû Kureyza ile Benû Nadîr kabileleri arasındaki kan diyeti anlaşmazlığına çözüm getirmesini istemişlerdi de; geleneğe göre Kureyza'nın Nadîr'den talep ettiği kan diyeti, onların kan diyeti tutarının yarısına (yani 70'e karşı 140 vesk hurma miktarına) eşitti. Hz. Peygamber yaptığı bu hakemlik sonrasında, aralarında adaletle hükmetmiş ve kan diyeti miktarının eşit olmasını hükme bağlamıştı.⁹¹ Alimlerin çoğunun beyanına göre, yukarıdaki ayet bu olay hakkında nazil olmuştur.⁹²

Hz. Peygamber aynı adaletli yaklaşımı, Medine'ye gelerek kendisiyle anlaşma akdetmiş olan Necranlılara karşı da göstermiştir. Uyulması gereken oldukça ayrıntılı hükümlerin yer aldığı bu anlaşma metninin bazı yerlerinde eşitliğe riayet edileceği, haksızlık ve zulüm yapılmayacağı gibi hususlara vurgu yapılmaktadır: *"...Onlar (Necranlılar) ne toplanıp bir araya getirilecekler ve ne de kendileri öşür vergisine tabi tutulacaklardır. Topraklarına hiç bir askeri birlik ayak basmayacaktır. Onlardan herhangi biri alacağını talep ettiğinde, aralarında eşitliğe riayet edilecektir. Onlar ne zulmedecekler, ne de zulme maruz kalacaklardır... Onlardan hiç kimse başkasının işlediği bir suç ve yaptığı bir haksızlıktan dolayı sorumlu tutulmayacaktır..."*⁹³

Hz. Peygamber'in, herhangi bir ayırım gözetmeksizin, hem Müslümanlar arasında ve hem de gayr-i Müslimler arasında bu ilkenin mutlaka uygulanmasını öngörüyor olması, bunun, hiç bir şekilde değişmez, sabit, zorunlu ve evrensel bir ilke olduğunu göstermektedir.

b) Ahde Vefa İlkesine Sadakat: Ahde vefa da, tıpkı adalet gibi, hem ferdi hem de milletler arası münasebetlerde Kur'an'ın ve Peygamber'in öngördüğü ve ihlaline asla müsaade etmedikleri bir prensiptir. Nitekim Kur'an'daki bir çok ayet, hiçbir kayıt ve istisna koymaksızın verilen sözlerde durulması ve yapılan anlaşmalara sadakat gösterilmesi hususunda çok açık hükümler getirmiştir: *"Antlaşma yaptığınız zaman, Allah'ın ahdini yerine getirin ve Allah'ı üzerinize şahit tutarak, pekiştirdikten sonra yeminlerinizi bozmayın."*⁹⁴ Ayrıca sözünde durmayan ve ahdine sadakatsizlik edenlere de ağır ikazlar yöneltilmiştir:

⁸⁹ Hamidullah, *Mecmûatu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye*, s.3.

⁹⁰ Mâide, 5/42.

⁹¹ Ebû Davud, Akdiye, 10; Nesaî, Kasâme, 7-9; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/588.

⁹² Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmî'l-Kur'an*, VI/122; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II/58.

⁹³ Hamidullah, *Mecmûatu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye*, s.93; *İslam Peygamberi*, I/622.

⁹⁴ Nahl, 16/91. Ayrıca bk. Nahl, 16/92: *"Bir toplum diğer bir toplumdaki (sayıca ve malca) daha çok olduğu için yeminlerinizi, aranızda bir fesat aracı edinerek ipliğini sağlamca büküldükten sonra, çözüp bozan (kadın) gibi olmayın. Allah, bununla sizi imtihan etmektedir. Hakkında ihtilafa düşmekte olduğunuz şeyi kıyamet gününde mutlaka size açıklayacaktır."* İsrâ, 17/34: *"Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü verilen söz, sorumluluğu gerektirir."* Müminun, 23/8: *"Yine onlar (o müminler) ki, emanetlerine ve ahitlerine riayet ederler."* vd.

"Allah'a karşı verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle değiştirenlere gelince, işte bunların ahirette bir payı yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara hakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için acı bir azap vardır."⁹⁵

Ahde vefa ilkesine sadakatle ilgili Kur'an'ın bu buyrukları, Hz. Peygamber'in beşerî ve toplumsal münasebetlerindeki tavırlarını belirleyici olmuştur. O, verdiği sözlere ve yaptığı anlaşmalara büyük bir sadakat gösterdiği gibi, ashabını da bu konularda sadakatli olmaya teşvik etmiştir. Bu tavrını, hem sözlerinde, hem yazışmalarında ve hem de eylemlerinde bizzat göstermiştir. Nitekim O, ahde vefasızlığın Müslüman'a asla yakışmadığını ve "söz verdiğinde (veya ahdettiğinde) sözünde durmama"nın bir münafıklık vasfı olduğunu açıkça ifade etmiştir.⁹⁶ Ayrıca "Ahdine kim vefasızlık edip bozarsa, Allah mutlaka ona bir düşmanı musallat eder."⁹⁷ buyurmak suretiyle de bu ilkeye bağlı kalmanın dinî bir vecibe olduğunu bizzat ifade etmiştir.⁹⁸

Hz. Peygamber, sadece ferdî ilişkilerde değil aynı zamanda toplumlar arası münasebetlerde de bu ilkeye bağlılığa özen göstermiştir. Zira o peygamberliğinin gereği olarak⁹⁹ hem bireysel hem de toplumsal hayatta erdemli bir yaşantının nasıl olması gerektiğini bizzat kendisi göstermek istiyordu. Bu nedenle gerek müşriklerle gerekse Ehl-i Kitapla olan ilişkilerinde bu ilkeye sadakatten asla ödün vermemiştir. Nitekim Peygamber (a.s.), hicrî VII. yılda Mekke müşriklerle Hudeybiye'de bir barış anlaşması akdetmiş, ilk bakışta anlaşmanın hükümleri Müslümanların aleyhine olduğu için ashabı kendisine tavrı almış, ancak buna rağmen, O, yapılan anlaşmaya sadakatsizlik göstermemiş ve hatta henüz anlaşmanın mürekkebi kurumadan Mekke'den kaçıp Peygamber (a.s.)'a iltica talebinde bulunan Ebû Cendel'i, anlaşma gereği müşrik olan babası Süheyl b. Amr'a oracıkta teslim etmiştir.¹⁰⁰

Peygamber (a.s.) Ehl-i Kitapla da pek çok anlaşma yapmış; verdiği sözlere bağlı kalmış ve asla sadakatsizlik etmemiştir. Nitekim Medine'ye hicretten hemen sonra Müslümanlar, Yahudiler ve Müşrik Araplar arasında akdedilen Medine Sözleşmesi hiçbir şekilde Peygamber (a.s.) tarafından ihlal edilmemiş; Hayber, Vâdi'l-Kurâ, Fedek, Teymâ, Maknâ, Cerbâ ve Azruh gibi bölgelerde oturan Yahudilerle yapılan anlaşmalara da sadakat gösterilmiş; keza Necran'dan Medine'ye gelerek Peygamber (a.s.)'la barış anlaşması yapan Necran Hristiyanlarıyla akdedilen anlaşma hükümlerine de riayet edilmiştir. Henüz peygamberlik gelmeden önce toplumda "emîn" (sözüne sadık, güvenilir) bir kimse olarak vasıflandırılan Peygamber (a.s.), bu niteliğini risaletten sonra da devam ettirmiş ve insanlığın huzur ve mutluluğuna katkı sağlayacak evrensel bir ilkeyi o günün koşullarında yeniden canlandırmış ve insanlığa armağan etmiştir.

c) Ahde Vefasızlığa Karşı Müeyyide: Peygamber (a.s.), böylesine evrensel bir ilkeye hiçbir şekilde sadakatsizlik göstermemiş olsa da, anlaşma yapılan karşı tarafın çoğu kez anlaşma hükümlerini ihlal edişiyse ve ihanetle karşı karşıya kalmıştır. Bu durumda Kur'an'ın

⁹⁵ Âl-i İmrân, 3/77; ayrıca bk. Fetih, 48/10: "Kim ahdini bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile olan ahdine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir." Mâide, 5/13: "Sözlerini bozmaları sebebiyle onları lanetledik ve kalplerini katılastırdık. Onlar kelimelerin yerlerini değiştirirler (kitaplarını tahrif ederler). Kendilerine öğretilen ahkâmın (Tevrat'ın) önemli bir bölümünü de unuttular. İçlerinden pek azı hariç, onlardan daima bir hainlik görürsün. Yine de sen onları affet ve aldırış etme. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever." vd.

⁹⁶ Buhârî, İmân, 24; Cizye, 17; Müslim, İmân, 106-8; Ebû Dâvud, Salât, 149; Tirmizî, İmân, 14.

⁹⁷ Muvatta, Cihad, 12, 26. İmam Malik bu hadisi senetsiz olarak rivayet etmiştir.

⁹⁸ Peygamber (a.s.)'ın şu hadislerinde de bu ilkeye sadakat göstermenin gerekliliği açıkça vurgulanmıştır: "Kıyamet gününde her vefasız için bir sancak (dikilecek) ve 'Bu fılanın vefasızlığıdır' denilecektir." Ebû Dâvud, Cihâd, 159: "Emanete riayeti olmayanın imanı, ahde vefa göstermeyenin de dini yoktur." Ahmed b. Hanbel, Müsned, III/135, 154, 210, 251.

⁹⁹ Bk. Ahzâb, 33/21.

¹⁰⁰ Buhârî, Şurût, 15; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV/323, 330; Hamidullah, İslam Peygamberi, I/259.

emri gereğince ahdini bozup ihanet edenlere karşılık vermesi de mukadder olmuştur: “(Antlaşma yaptığın) bir kavmin hainlik etmesinden korkarsan, sen de antlaşmayı bozduğunu aynı şekilde onlara bildir. Çünkü Allah hainleri sevmez.”¹⁰¹

Nitekim Medinelî Yahudiler, başlangıçta Medine Sözleşmesi’nin kendilerine sağladığı hak ve yükümlülükler çerçevesinde şehirde barış içerisinde yaşamaya söz vermiş olmalarına rağmen, sonraki dönemlerde Hz. Peygamberin nüfuzu hızla artmaya, davetin etkisinin Medine dışına taşmaya ve insanların bölük bölük Allah’ın dinine girmeye başlamasıyla birlikte, kendi nüfuzlarının tehlikeye girmesinden telaşa kapılmışlar ve bundan mütevellit rahatsızlıklarını her fırsatta ifade eder olmuşlardır. Artık bir zaman sonra yaptıkları anlaşmayı ihlal etmeye ve İslam’a karşı büyük bir husumet duymaya başlamışlardır.¹⁰²

Peygamber (a.s.) Yahudilerin bu tutumları karşısında, başlangıçta yaptıklarına sadece sabrediyor, nifak çıkaranlara göz yumuyor ve inançlarına saygı gösteriyordu. Ancak onların İslam’a ve Müslümanlara karşı giriştikleri bu haince tavırları neticesinde, artık onlarla kesinlikle dostluk kurulamayacağını ve şehirdeki toplumsal hayatın selameti için artık onlara karşı güç kullanmanın bir zorunluluk olduğu ortaya çıkmıştır. Nitekim hicretin 20. ayında anlaşmalı Amr b.Avîf Yahudilerinden Ebû Afek ve Ebû Râfi’ Müslümanlar’ı hicvettiği ve dinleriyle alay ettiği için Hz. Peygamber’in emriyle öldürülmüştür.¹⁰³ Yine Bedir savaşında Müslümanların zaferini çekemeyip anlaşmaya aykırı olduğu halde, Mekkeli müşriklere gidip ölümlerine ağıtlar yakan ve onları Müslümanlara karşı tahrik eden Ka’b b. Eşref, şiirleriyle İslam’ı ve elçisini hicvettiği için Hz. Peygamber tarafından h.2.yılda katledilmiştir.¹⁰⁴ Daha sonraki dönemlerde Medine’de yaşayan Yahudi kabilelerinden Kaynuka, Nadîr ve Kureyzalılar da benzer nedenlerle Medine’den sürülmüşlerdir. Kaynukalılar, kendi çarşılarında alış-veriş yapan Müslüman bir kadına sarkıntılık ve örtüsüyle alay ettikleri için Medine’den kovulmuşlardır.¹⁰⁵ Nadîrililer de, Hz. Peygamber’le aralarındaki anlaşmaya ihanet ederek kendilerinden istenilen diyeti vermedikleri ve onun risaletine son vermek amacıyla kendisine suikast düzenledikleri için sürülmüşlerdir.¹⁰⁶ Kureyzalılar ise, Müslümanlarla mevcut anlaşmayı çiğneyerek Hendek savaşı gibi Müslümanların ölüm-kalım mücadelesi verdikleri bir anda, düşmanla işbirliği yapıp İslam’ı ve Müslümanları yok etme girişiminde bulundukları için imha edilmişlerdir.¹⁰⁷

d) Âdil Savaş İlkesi veya Kansıız Savaş Politikası: Hz. Peygamber’in medeniyet tarihine en büyük katkılarının biri de *âdil savaş* kurallarını insanlığa kazandırmış olmasıdır. *Âdil savaş*, bir topluluğa karşı temeli zulme dayalı olarak savaş başlatıp da bunu sürdüren topluma karşı açılan savaştır. Bu savaşta insanî kurallara riayet edilmesi, sivil halkın can ve mal güvenliğine saygı gösterilmesi, esirlere ve rehinelere iyi davranılması ve sürekli barışı korumaya yönelik olması temel hedeftir.¹⁰⁸ Resûlullah’ın (a.s.) savaş politikasının temeli, düşmanı zayıflatmak, korkutmak veya saldırıdan vazgeçirmektir. Bu amaçla, askerî hareketini büyük bir gizlilik, sürat ve sürpriz ataklarla gerçekleştirmek; barış anlaşmaları yaparak düşmanın yapabileceği ittifakı engellemek ve maddî tecavüz unsurlarını düşmanın elinden

¹⁰¹ Enfâl, 8/58.

¹⁰² Bk. Bakara, 2/90,109,120; Derveze, *Sîretü’r-Resûl*, II/189; Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, I/178.

¹⁰³ Vâkidi, *Kitâbu’l-Megâzi*, Beyrut, 1984, I/174-5; İbn Sa’d, *Tabakât*, II/28.

¹⁰⁴ *Buhârî*, Cihâd, 155 (IV/23); Müslim, Cihâd, 119 (II/1425); İbn Sa’d, *Tabakât*, II/31-4.

¹⁰⁵ Vâkidi, *Megâzi*, I/176-7; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III/51; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/621.

¹⁰⁶ *Ebû Davud*, Harâc, 23 (III/405-7); Vâkidi, *Megâzi*, I/363-70; İbn Sa’d, *Tabakât*, II/58.

¹⁰⁷ Vâkidi, *Megâzi*, II/454-6; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III/231-3; İbn Sa’d, *Tabakât*, II/65-6.

¹⁰⁸ Hattâb, *er-Rasûlî’l-Kâid*, s.332; Ahmed M.Basbûs, *el-Akîdetü’l-Kitâbiyye fi’l-İslâm*, s.87-8.

almak gibi önemli kansız savaş taktiklerine başvurduğu görülmektedir.¹⁰⁹ Böylelikle düşmanın savaşma gücü ve direnci kırılmış ve daha az can kaybı sağlanmış oluyordu.

Hz. Peygamber Ehl-i Kitapla girdiği mücadelelerde de benzer savaş taktiklerini uygulamıştır. Nitekim Benî Nadir kuşatması sırasında onları tehdit edip savaştan vazgeçirebilmek amacıyla, onların çok kıymet verdiği hurma ağaçlarını kestirmiş ve bunun üzerine savaşmaksızın teslim olmalarını sağlamıştı.¹¹⁰ Kur'an'da buna şöyle temas edilir: *"Kitap sahiplerinden inkar edenleri, ilk sürgünde yurtlarından O çıkardı. Siz onların çıkacaklarını sanmamıştınız. Onlar da kalelerinin kendilerini Allah'tan koruyacağını sanmışlardı. Allah onlara ummadıkları yerden geldi ve yüreklerine korku saldı... Hurma ağaçlarından herhangi bir şeyi kesmeniz yahut kökleri üzerinde bırakmanız hep Allah'ın izniyle ve (O'nun) yoldan çıkanları cezalandırması içindi."*¹¹¹ İşte Hz. Peygamber'in, *"Ben rahmet peygamberiyim (ve ben barış elçisiyim)"*¹¹² şeklindeki sözleri, onun savaşta gayesi ve taktik anlayışını açıklar mahiyette özlü bir ifadedir. Buna göre onun savaşta kullandığı esas gaye, düşmanı itaat altına almak ve onun kötü emellerine fırsat vermemektir; aksi halde amacı, asla onların kökünü kazıyıp yok etmek değildir. Peygamber (a.s.), kan akıtma amacına yönelik değil de, karşı tarafı psikolojik olarak yıpratmayı hedef alan bir savaşı tercih ediyordu.¹¹³ Bu amacı gerçekleştirmek için gerektiğinde, hem merhametli ve hem de sert davranmasını bilmiştir.¹¹⁴

Bununla birlikte Hendek savaşı esnasında, daha önce yapmış oldukları anlaşmaya ihanet ederek muhalif güçlerle birlikte hareket eden Kureyzalılar, bu ihanetleri sebebiyle çok sert bir şekilde cezalandırılmış ve savaşta ergenlik yaşına gelmiş olanlar katledilmiş, çocuklar ve kadınlar ise esir alınmıştır.¹¹⁵ Kendi istekleri üzerine hakem tayin edilen Sa'd b. Muaz tarafından verilen bu karar, ilk bakışta çok acımasız gibi görünse de olayın gidişatı ve yapılan ihanetin boyutları dikkatle incelendiğinde, yerinde bir karar olduğu anlaşılmaktadır:

1. Hz. Peygamber daha önce Kureyzalılarla iki kez anlaşma yapmış ve her ikisine de ihanetle karşılık vermişlerdi. Onlarla bir kez daha anlaşma yapılmasına imkan yoktu. Zira son kez yaptıkları ihanet karşısında, Müslümanlar çok nazik ve zorlu bir durumla karşı karşıya kalmışlardı. Bu zorlu durum Kur'an'da şöyle tasvir edilmektedir: *"Hani onlar üstünüzden ve alt tarafınızdan gelmişlerdi de, gözler kaymış, yürekler hançerelere dayanmıştı. Allah hakkında türlü zanlarda bulunuyordunuz. İşte orada müminler denenmiş, şiddetli bir sarsıntı ile sarsılmışlardı."*¹¹⁶

2. Kaleleri Medine içerisinde yer aldığından, bu ihanet sonrasında onların orada kalmaları her zaman için tehlikenin mevcut olduğu anlamına gelirdi. O aşamada onların

¹⁰⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Güner, *Resûlullah'ın Ehl-i Kitap'la Münasebetleri*, s.300-302.

¹¹⁰ *Buhârî*, Meğâzî, 14 (V/23); *Müslim*, Cihâd, 29-31 (II/1365-6); bkz. Haşr, 59/2-5.

¹¹¹ Haşr, 59/2-5.

¹¹² *Ahmed b.Hanbel*, V/405. Hadisteki *"أنا محمد وأنا أحمد والحاشر والمقي ونبي الرحمة"* ifadesi. *"Ben Muhammed, ben Ahmed, (insanları) toplayıcı ve (insanların) kılavuz edindikleri bir rahmet peygamberiyim"* yerine, hadisin metnine sonradan eklendiği anlaşılan *"وأنا نبي الملحمة"* ifadesinin geçtiği bir diğer varyant (*Ahmed b. Hanbel*, IV/395) dikkate alınarak *"ben rahmet peygamberiyim ve ben savaş elçisiyim"* şeklinde anlaşılmaktadır ki bu, en azından zahiren Peygamber (a.s.)'in misyonuna aykırı bir tanımlamadır. Zira bu anlayış, Hz. Peygamber'in niteliklerinden bahseden kimi Kur'an ayetleri (Enbiyâ, 21/107; Tevbe, 9/128) ile O'nun lanet edici olarak değil, rahmet ve hidayet rehberi olarak gönderildiğinden bahseden kimi hadislerle ters düşmektedir. Konuyla ilgili bir araştırma için bk. Bünyamin Erul, *"O, Rahmet Peygamberidir. Savaş Peygamberi Değil"*, *Fece Doğru Dergisi*, Kasım-Aralık, 2002. Ankara. s.50.

¹¹³ Abdullah Reşid, *İslam'da Ordu ve Komutan*, (trc. E.Güvenç-Ş.Emre), s.383.

¹¹⁴ Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, s.258; Afzalur Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, I/621.

¹¹⁵ *İbn Hişâm, es-Sîre*, III/231-3; *İbn Sa'd, Tabakât*, II/65-6; es-Serahî, *Şerhu Siyeri'l-Kebir*, Kahire. 1971. II/590.

¹¹⁶ *Ahzâb*, 33/10-11.

oradan sürülmesi de, problemin çözümü için yeterli olamazdı; zira daha önce aynı durumda Medine'den sürülen Nadiriler, Kureys'le birlikte olup daha güçlü bir şekilde saldırıya geçmişlerdi.

3. Bütün bunlara rağmen onlar hakkında verilecek hüküm, Müslümanların lideri Hz. Muhammed (a.s.) tarafından değil de, kendi istekleri doğrultusunda, daha önce kendileriyle anlaşmalı olan hakem Sa'd b. Muaz'ın kararıyla belirlenmiştir. Dolayısıyla bu, her iki tarafın da onayını almış bir hakem tarafından verilen adil bir karar niteliğini taşıyordu.

4. Ayrıca Sa'd b. Muaz'ın verdiği bu hüküm, Tevrat'ın konuyla ilgili hükmüne de uygundu ve bu nedenle hiç bir Yahudi buna muhalefet etmemiştir. Orada bu hüküm şöyle geçmektedir: *"Bir şehre karşı cenk etmek için ona yaklaştığın zaman, on(lar)ı barışa çağıracaksın...Ve eğer seninle müsalaha etmeyip cenk etmek isterlerse, o zaman on(lar)ı muhasara edeceksin; ve Allah'ın Rab on(lar)ı senin eline verdiği zaman, on(lar)ın her erkekini kılıçtan geçireceksin; ancak kadınları, çocukları, hayvanları ve şehirde olan her şeyi, bütün malını kendin için çapul edeceksin (ganimet alacaksın)..."*¹¹⁷

Kureyzalılar hakkında verilen bu karar, Batılı bazı müsteşrikler tarafından da, haklı bulunmuş ve yerinde bir karar olarak yorumlanmıştır.¹¹⁸ Wensinck bu konuda şöyle der: "Peygamber daha önce Benî Nadîr Yahudilerine af ve hoşgörü ile davranmış, fakat onlar buna müthiş Hendek kuşatmasını organize ederek karşılık vermişlerdi. Aynı af ve hoşgörü şimdiki Benî Kureyza'ya göstermek, doğrusu büyük tehlikeleri göze almak demek olacaktı."¹¹⁹ Hamidullah'ın da belirttiği gibi, Kureyza kabilesi, savaşmaksızın kayıtsız şartsız teslim olma teklifini kabul etmiş olsaydı, belki Peygamber (a.s.)'ın onları sadece Medine'den uzaklaştırma cezasına çarptırması mümkün olabilirdi.¹²⁰

Görülüyor ki, Hz. Peygamber, gerek savaş öncesi ve gerekse savaş sonrası tutum ve davranışlarında sürekli insanlık onur ve haysiyetine yakışır tavırlar almış ve adil savaş kurallarına riayetle ödün vermemiştir. Kureyzalıların imhası gibi cezalar, her ne kadar buna aykırı gibi görünse de, bunların keyfi değil, insanlık onurunu korumaya yönelik haklı ve yerinde bir müeyyide olduğu unutulmamalıdır. Zira savaş, her ne kadar istenmeyen bir durum olsa da, toplumsal barış ve huzurun korunması için bazen savaşın da kaçınılmaz bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber - çok az da olsa - bu tür kararları, muhalif tarafın olumsuz fiillerinde ısrarı ve uzlaşmaz tutumları karşısında almıştır.

Sonuç

İnsanlık tarihi kadar eski ve köklü bir dinin son tebliğcisi olan Hz. Muhammed (a.s.), kutsal elçilik görevi gereği daha önce gönderilen vahiyleri onaylamak, uğramış oldukları tahrif ve bozulmalardan arındırmak ve Allah'ın bu yegane Din'ini olgunlaştırmak üzere gönderilmiştir. Peygamber (a.s.), İbrahimî dinler geleneği içerisinde yer alan ve kendilerini Hz. Mûsa ve Hz. İsa'nın müntesipleri olarak gören Ehl-i Kitaptan bazı kimselerle aynı coğrafyada birlikte yaşamış, onların kültürleri, gelenekleri ve inançlarıyla yüz yüze gelmiş; bu buluşma sonrasında da bazen onların tavırlarını tasvip etmiş, bazen eleştirmiş, bazen onlarla mücadele etmiş ve bazen de istemediği halde savaşmak zorunda kalmıştır. Bu tavırlar, gelişen olayların ve yaşanan gelişmelerin akabinde doğal bir süreçte ortaya çıkmıştır. Şüphesiz Peygamber (a.s.)'ın bu süreçte izlemiş olduğu yol, Kur'an'ın beşerî ve toplumsal ilişkilerde

¹¹⁷ Tesniye, 20/10-14: Ayrıca benzer hükümler için bkz. Sayılar, 31/7-10.

¹¹⁸ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Rahmet Peygamberi*, (trc.A. Özeydin), s.230-1 (R.V.C. Bodley. *The Messenger-The Life of Mohammad*, s. 203'den naklen).

¹¹⁹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/632-3 (*Der Islam*, II/289'dan naklen).

¹²⁰ Hamidullah, a.e., I/633.

öngördüğü hakkı, adaleti, insanlık onurunu, ahlakiliği ve erdemliliği esas alan yüce ve evrensel bir yoldur. Peygamber (a.s.) bu yolda yürürken, bir, genel ve değişmeyen ilkeler, bir de duruma ve konuma göre değişken olan ilkeler olmak üzere iki farklı prensipler bütününi esas almıştır.

Peygamber (a.s.)'ın temel aldığı en genel ve en kapsamlı ilke, "*İslam'a davet*" ilkesidir. Diğer inanç gruplarıyla olduğu gibi Ehl-i Kitapla girdiği ilişkilerde de her fırsatta muhataplarını İslam'a davet etmiş, ya Necran Hristiyanları ve Medine Yahudilerinde olduğu gibi yüz yüze görüşmelerle bunu gerçekleştirmiş, ya da diplomatik ilişkiler bağlamında yazmış olduğu mektuplar vasıtasıyla bu ilkeyi hayata geçirmiştir. Hz. Peygamber bu görevi yerine getirirken muhataplarını asla zorlamamış, onlara "*nasihat edip hikmet ve güzel öğütlerle davet etmek*" suretiyle en güzel ve en insanî yola başvurmayaya özen göstermiştir.

Hız. Peygamber İslam'ı tebliğe başladığı andan itibaren, insanın doğuştan kazanmış olduğu "*haklara saygı*" ilkesine riayet etmiş ve herhangi bir ayırım gözetmeksizin onların korunmasına titizlik göstermiştir. Bu haklardan "*eşitlik ve can güvenliği*" ilkesine her fırsatta vurgu yapmış ve gerek Ehl-i Kitapla girdiği ferdi ilişkilerinde, gerekse onlarla yapmış olduğu toplumsal içerikli anlaşmalar zemininde bu ilkenin uygulanmasına bizatihî öncülük etmiş ve ashabına da bu yönde tavsiyelerde bulunmuştur. Medine Sözleşmesi ve Veda Hutbesinde sergilediği tavır bunun en açık göstergesidir. "*İnanç özgürlüğü hakkı*" da onun öncülüğü sayesinde temel bir hak olarak saygınlık kazanmıştır. Bu ilkeye sadakat, Kur'an'ın emirlerine dayalı olarak kök salmış, Ehl-i Kitapla gerçekleştirilen her buluşmada ve yapılan her anlaşmada aşılmaz bir prensip olarak varlığını korumuştur. Bu sayede onlara, İslam topraklarında inanç ve ibadetlerinin gereğini yerine getirebilecekleri tam bir serbestiyet ortamı sağlanmıştır.

Ehl-i Kitapla barış ve sükûnet ortamının gelişmediği durumlarda da, ilkeli bir duruş ve varoluş tavrı sergilenmiştir. Hz. Peygamber, Ehl-i Kitapla ilişkilerinde mücadelenin kaçınılmaz olduğu anlarda, "*en güzel bir şekilde mücadele etmiş*" ve "*mücadelede ahlakilik ve erdemlilik*" ilkesine riayeti esas kabul etmiştir. Bu genel ilkeden hareketle beşerî ve milletlerarası münasebetlerinde "*adâlet*" prensibinin saygınlığını korumuş ve bu prensibe bağlılıktan asla ödün vermemiştir. Keza toplumlar arası ilişkilerde ihmal edilmemesi gereken bir diğer temel prensibin de "*ahde vefa*" ilkesi olduğuna vurgu yaparak, Ehl-i Kitapla yaptığı antlaşmalara riayeti, ifası gerekli insanî ve dinî bir görev saymıştır. Hz. Peygamber verdiği ahde kendisi sadakat gösterdiği halde, karşı tarafın ahde vefasızlığı durumunda da kayıtsız kalmamış, toplumsal hayatın selameti için ihanet içerisinde olanlara gerekli yaptırımları anında uygulamıştır. Özellikle Medine'deki Yahudi toplumunun çoğu kez sözlerinde durmayıp antlaşmalara ihanet etmeleri, ya sürülmeleri, ya da idam edilmeleriyle sonuçlanmıştır. Hz. Peygamber, Ehl-i Kitapla mücadelenin yoğun olarak yaşandığı ortamlarda, insanî değerlerin örselenmesine asla müsaade etmemiş, savaşın kaçınılmaz olduğu durumlarda bile, "*âdil savaş*" kurallarına riayet ederek sivil halkın can ve mal güvenliğine saygı gösterilmesini, esirlere ve rehinelere iyi davranılmasını tavsiye etmiştir. O'nun izlediği kansız savaş politikasının temelini, düşmanı zayıflatma, korkutma veya saldırıdan vazgeçirme esası oluşturuyordu. Geremediği halde savaşmak ve savaşta insanları imha etmek asla arzulanan bir hedef değildi.